

A MAGYAR ÍRÓK EGYESÜLETÉNEK FOLYÓIRATA

LYUKAS LŐRÁ

XXXII. ÉVFOLYAM II.

2023/2. SZÁM

Sajdik Ferenc rajza

**ÉLET-RAJZOK
PETŐFIRŐL**
SAJDIK FERENC
CSODACERUZÁJA
NYOMÁN

*Vivát
Petőfi!*

Vivát Petőfi!

Nem sokkal a PETŐFI 200 bicentenáriumának országra szóló, ünnepélyes megnyitója után, a Lyukasóra folyóirat már a 2022-es évi 1. számában korabeli illusztrációkban bővelkedő riporttal irányította olvasói figyelmét Petőfi Sándor különleges alakjára.

Mostani Petőfi-különszámával ugyanezre törekszik. Most azonban kuriózzummal is szolgál: Sajdik Ferenc, a Kossuth-díjas grafikusművész, a jól ismert és közkedvelt karikaturista Petőfi-rajzaival illusztrálhatja különszámát. Néhány hónappal ezelőtt ugyanis megjelent Sajdik legújabb kötete Vivát Petőfi! címmel – ennek apropóján kereste meg őt szerkesztőségünk és készített vele interjú munkatársunk. Ő pedig szeretettel adta közlésre lapunknak remekbe illő rajzait. Köszönet érte!

MELYIK A
PETŐFI
A BAIZOS
SZAKÁLLAS?

SZAKONYI KÁROLY

ÉLET-RAJZOK PETŐFIRŐL

Sajdik csodaceruzája nyomán

(Előszó Sajdik Ferenc: Vivat Petőfi!,
Élet-rajzok című legújabb kötetéhez)

Sajdik Ferenc ceruzája (tustolla) elindul a papír fehér mezején, és a huncut vonalak egyszer csak feltárják az ezernyolcszázados évek világát, régi ficsúrokat és dámákat, silbakoló katonákat, csalfa kisasszonyokat, csepürágókat és jeles uraságokat, literátor nagyságokat, kaszinózó tisztecskéket, mord magisztereket, rakoncátlan diákokat, kávéházakat és báltermeket, a Vácra pöfögő vasutat... És ebben a világban a hol itt, hol ott felbukkanó költőt: a kétszáz évvel ezelőtti született Petőfi Sándort.

Sajdik nagyszerű ötlettel tiszteleg emléke előtt. A nagy ünneplések, az életmű mélyreható elemzései, a konferenciák közül, amelyek várhatóak, kimentti a diligenter frequentáló diákot, a kollégiumból katonának álló kamaszt, az étlen-szomjan vándorlót, a csepürágók közé keveredett, hónapos szobában didergő álmodozót, a pesti élet rajongóját, a Nemzeti Színház bukott színészét, a divatossá érett költőt, a bornemissza korhelyt, aki csak verseiben néz a pohár fenekére, a szép magyar lányok megéneklőjét és nem utolsósorban a Júlia varázsába került szerelmest. Sajdikot megragadták a Petőfihez fűződő anekdoták, történetek, úti jegyzetek, gyerekkorának, ifjúságának kalandjai, és most itt vannak élénk teremtve derűs, életvidám rajzokban.

Rajzművészetének szellemességét, játékosságát, báját, karaktert teremtő bravúriját az olvasó jól ismerheti könyvillusztrációiból, rajzfilmjeiből, többek között Csukás István televíziós meséinek figuráiból, hogy csak a nagy Ho-ho-horgászt, a Radírpókot, a Pom Pomot említsem, de sorolhatnék százat és százat. A Sajdik-rajz összetéveszthetetlen, már csak azért is, mert legtöbb figurájának saját arcát, személyét kölcsönzi, benne él rajzai világában.

Most is ott van a költővel, a katonáskodásból titkon kiszökő bakával a gráci Liszt-hangversenyen, de ott nyolcszáznegyvenötben is, amikor már előkelő pesti társaságban hallgatja a nagy muzsikust. Ott van a Pilvaxban vagy az egri kocsmában, bejárja vele Pestet, és mellette ül a delizsánszban is, amikor a Júlia iránti hirtelen támadt szerelmi indulatból útközben visszapancsolja a kocsit Erdődre.

Sajdik Petőfiről mesél, tréfásan újratemtve a világot, huncutul, de szeretettel, mert karikírozni is csak szeretettel lehet, és ő nem is tud másként. *Nőtlen ségem utolsó hónapjait utazással töltöm. Megnézem a tengert –Shakespeare, Shelley és Byron hazáját –, megnézem Béranger honát...* fantáziál a költő, de sehová sem jutott el. Sajdik azonban elviszi a rajzain Párizsba, Londonba mindenhová. Így aztán a kávéház teraszáról, Béranger mellől nézegetheti a bulváron sétáló francia hölgyeket... mielőtt Júliának fogadna örök házastársi hűséget.

„Midőn a földön még csak pár ember vala, /
Már meghalt egyik a másíknak általa. / Ábelt megölte Káin. /
Ha a világ végén majd újólág / Két ember lesz a föld határain, /
Ők is bizonynal így egymásnak rontanak, / S az, aki megmarad ott, /
Nőül fog venni egy vadállatot, / Talán e vadállatnak méhibül /
A réginél szelídebb emberfaj kerül.”

(Petőfi Sándor: Midőn a földön – Szalkaszentmárton, 1846)

JÓZSA ÁGNES

„HAGYOM A CERUZÁT, HADD MENJEN A DOLGÁRA...”

Beszélgetés Sajdik Ferencsel

Több ezer újságrajz, több száz illusztrált kötet és szerzői album, kiállítások sora, Kossuth-díj, Hazám díj, Magyar Örökség díj, Arany Pálma díj Cannes-ban, Munkácsy Mihály-díj, hogy csak párat említsünk a kitüntetések közül. Felnőtt és gyermek ismeri az ő általa alkotott képi világot, a sok kedves arcot, különös állatot, a Festéktüsszentő Hapci Benőről mesélő Pom Pomot, a nagy Ho-ho-horgászt. Az általa illusztrált kötetek jellemzői, hogy a szöveg és a rajz valami varázslatos egységbe fonódik. Nincs rideg margószél, a háttér és az alakok körbeölelik a betűsorokat, ők is mesélnek gyerek- és felnőtt-történetet egy örülhetőbb, szebb világról. Legújabb kötetében (*Vivat Petőfi! Élet-rajzok*) az élet Petőfié, versekkel, anekdotákkal sok-sok forrásból. Nem ez az első Petőfivel foglalkozó Sajdik-kötet. 1999-ben megjelent a Studio33 kiadásában a *Mosolygó Sándor* és *Somolygó János*: Petőfi, Arany csupa verssel és a versek hangulatából megszülető képekkel. Ezt követte 2008-ban a *Helység kalapácsa*, a komikus eposz. Nemcsak a hősök történetét követhetjük végig, de a környezetüket is lapszélről lapszélre.

– Először kiállítást szerettünk volna a bicentenáriumra. Tetszett a gondolat, mert szeretem Petőfit. Hogyan született az ötlet? Már gyerekkorom óta tart, még szüleimmel együtt kaptam rá. A könyvek sorában következett az *Anekdotalincis*, amely Tóth Béla nagyszerű gyűjtése. Hat kötetből áll, és sok-sok Petőfi-anekdótát találtam benne, sok újat megtudhattam róla. Különös figurának számított. Alkata ellenére erős ember volt. Tudta, hogy vízből életet is mentett? Aszódon az iskola legjobb tornásza és legjobb tanulója volt. Jókai feljegyezte róla, hogy nem színészek való, mert vékony a hangoeskája. A katonasághoz sem volt tehetsége, rajzoló is akart lenni, de főleg színész. Képzelem, hogy milyen arcot vághatott az aszódi iskolaigazgató, amikor mondta neki, hogy legyen szíves odaadni a bizonyítványát, mert másképp nem veszik föl színészek. Ismert a történet, rögtön értesítették a papát, aki ugyanúgy megklopfolta őt, mint az iskolaigazgató. Szeretett biliárdozni, vívni, s ha veszésre állt, dühöngött. Minden iskolát otthagyt és továbbállt.

– Sajdik Ferenc viszont nem hagyott ott semmit. Annak is köszönhetően, hogy erős volt a család, amelybe beleszületett.

– Hálás voltam a szüleimnek, hogy nálunk soha nem volt veszekedés, sokat neveltünk, jó hangulat volt otthon nálunk. Aperiaiov Zakariás, minden idők egyik legeredményesebb idomárja azt mondta a bátyámnak, hogy élete két legvidámabb éve volt, amikor a papám lovagolt nála. Egyszer egy újság azt írta róla, hogy a lóspört legszeretettelőbb embere az örökös mosolygásával. Édesanyám a családot irányította, derűvel és ő is sok-sok nevetéssel. Minden este olvastunk. Ez megmaradt az életvitelemben. Ma is minden este olvasunk Marikával. A feleségem

tizennégy éves volt, amikor megismerkedtünk, és hét évig jártunk együtt, mire összeházasodtunk. Ennek már hatvankilenc éve.

– *Miért nem lett zsoké ön is? Édesapja és bátyja is az.*

– Próbálkoztam, de rájöttem, hogy nem nekem való. Nagyon kemény szakma, mert korán, fél ötkor kell kelni...

– *Végül a nyomdászatot választotta.*

– Nem tudtam, hogy mi akarok lenni. Amikor Joli nagynénikéméknél voltam, a Pallas nagylexikonból másoltam s rajzoltam. Ő mondta édesanyámnak, hogy ha ennyire szeretek rajzolni, akkor írassanak a Török Pál utcába (a kisképző, a Ratio Educationis nyomán 1778-ban az iparostanoncok és a tanítójelöltek rajzképzésére alapított pesti rajziskola). A felvételin mindenkit előreengedtem, és hármunknak már nem jutott rajzpad. Intett a tanár, hogy menjünk át egy másik szobába. Akik ott maradtak, azok kockákat rajzoltak, nekünk meg a szekrény tetejéről levette egy szövőszék makettjét, amelyet még most sem tudnék rendesen lerajzolni. Felvettek. Nagyon hasznos iskola volt. A szobrárszokat Somogyi József tanította, s oktattak épületszobrászatot, díszletfestést, ruhatervezést. Az iparhoz képeztek ki művészeti érzékkel rendelkezőket. A vasasok munkái például máig megmaradtak a lépcsőházak gyönyörű korlátjain és a régi liftek vasajtajain. Aztán megváltoztatták az iskola profilját, és elvettek egy csomó dolgot, amit nagyon szerettünk. Például a krokizást is, amikor kiállt valaki, és három perc alatt kellett lerajzolnunk. Új tantárgyak jöttek és új követelmények, és ebből rosszkedv kerekedett. Többen otthagytuk az iskolát, s páran közülük elmentünk nyomdásznak. Nem volt nagyon nagy váltás, mert a cinkográfiahoz is kell a rajztudás.

– *A nyomdászat, a tipográfia varázslatos világába könnyű volt bekapcsolódni?*

– Nagyon szerettem a nyomdászatot, a nyomdászokat, de mégiscsak a rajz volt az igazi. Kedvtelésből karikatúrákat rajzoltam, mert éreztem, hogy az az én világom.

– *Az ötvenes évek elején járunk. Nem volt éppen vidám világ...*

– Nem érdekelt. Én csináltam és csinálok a dolgom szeretett családom körében. Amíg nem jött a Covid, szombat-vasárnap nálunk tizenketten ebédeltek. Szerettünk mindenkit, és mindenki szeret minket, a kapcsolatot így megmaradt. Elfogadom, hogy valamiféle burok alakulhatott ki bennem, ezért mi mindenféle külső dolog ellenére békén vagyunk. Rajzoltam mindig. Aztán kezdtem küldözgetni a rajzaimat újságoknak, többek között a Rádióújságnak is. Egyszer csak szóltak, hogy Byssz Róbert, aki tördelt is, nem csak rajzolt, nyugdíjba megy, és fölvennének a helyére. Ott ritkán kellett rajzolni, mert az nem volt benne a munkaköri leírásomban. De itt tanultam meg, hogy mi az, hogy oldalpár, hogy a szövegnek és a képnek lehet ritmusa, ami az illusztrált könyvekben azóta is kamatozik.

– Mikor vette észre, hogy kezében „megszólal a ceruza”?

– A nagynénikém vette észre. Én most is úgy vagyok, hogy hagyom a ceruzát, hadd menjen a dolgára! Elkezdek firkálni, és valami lesz belőle...

– Az mikor igazolódott vissza, hogy nemcsak szeret, hanem tud is karikatúrákat rajzolni, és ezt mások is szeretik?

– Tabi László a Ludas Matyi legendás főszerkesztője hívott, hogy ássuk el a csatabárdot, és vigyek neki rajzokat. Máig sem tudom, hogy mi volt a csatabárd. Néha rajoltam a Ludasnak külsősként addig is, de egyszer, amikor elmentem szabadságra, utána nem fogadtak el rajzot tőlem. A Tabi telefonja volt a visszaigazolása, hogy ez az igazi szakmám, amit addig is éreztem.

– A Ludas Matyinnál a karikatúrarajzolás életforma lett, és megélhetés is. Milyenek voltak a hétköznapiak a humoros hetilapnál?

– Nagyon jó munkahely volt. A Rádióújság is, de a Ludas! Harminc évig voltam ott, és talán egy veszekedést, ha hallottam. Amikor én odakerültem, akkor a politikai téma már nem volt kötelező. A karikaturista az, aki ötleteket ad és kitalál, nemcsak rajzol. Szerdánként voltak a címlapértekezletek. Tabi elnökölt és szónokolt, mi pedig kitaláltuk, hogy mit mond az utca embere. Mindig öt-hat rajzot készítettünk hetente, amiből többnyire hármat fogadtak el. Külön dossziéja volt mindenkinek, amelyben a saját rajzokat beadtuk. Tabi, Somogyi Pál és Mikes György alkották a zsűrit, ők írók voltak, nem rajzolóak. Az elsőre azt mondták, hogy lesz ennél jobb is, így azokat, amelyeket szerettük volna, ha megjelennek, a dosszié középebe raktuk.

– A hatvanas évek közepétől a kilencvenes évekig a politikai környezet is megváltozott, a karikatúrák pedig reagáltak erre.

– Nem volt kötelező politikát rajzolni, én nem is rajoltam. Aki nagy néha rajzolt, az is tudta, hogy mi az, amit lehet. Tabi után Árkus József jött, aki nagy kópé volt, de nagyon kedves és ritka jó ember. Mindenki tudta mit lehet és mit nem.

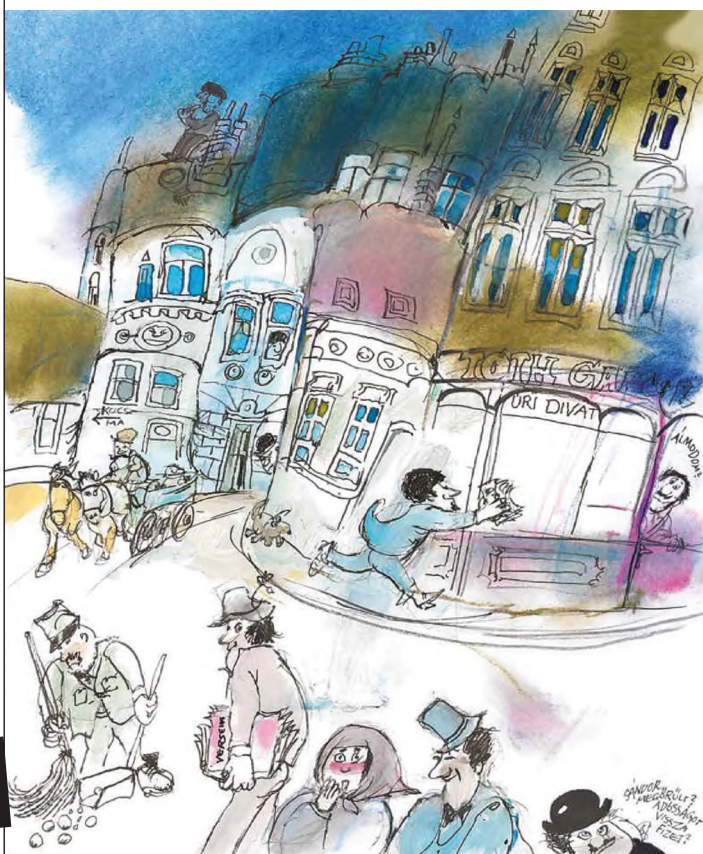

– Könnyű volt a hétköznapiakból kötelező penzumként humoros ötleteket meríteni?

– Nem tudom, hogyan, de kitalálja az ember és megrajzolja. Nem tudom megmondani, hogy hogyan jöttek az ötletek. Mikor még a Rádióújságnál dolgoztam, hétfőn volt a lapzárta, akkor vittük nyomdába a lapot. Itt találtam ki, hogy miket fogok rajzolni a Ludasnak, hogy kedd reggel leadhassam. Mindig hétfő este fogtam neki, amíg busszal jártam, akkor a buszon folytattam, mikor autónk lett, akkor a hosszú úton Dunakesziig. Néha úgy rajoltam, hogy már a következő téma foglalkoztatott. Rossz a tárgyi memóriám. Volt olyan kollégám, akinek olyan volt a feje, mint egy fényképezőgép, nekem nem. Nekem muszáj volt valamit kitalálnom. Persze azt tudtam, hogy a kutyának négy lába van, de gondoltam, néha nem árt, ha több. A versenyló is jobban tud futni, ha sok lába van. Ezek mind karikatúrával összefüggő gondolatok. Az ember játszadozik a vonalakkal.

– A Ludas Matyiból az egész ország megismerte Sajdik Ferencet, mert a lap félmillió példányban jelent meg, és ennek többszöröse volt azoknak a száma, akik rendszeresen lapozhatták. De már akkor könyveket is illusztrált.

– Én karikaturista vagyok, és csak karikatúrákat tudok rajzolni. Azok a kiadók kerestek meg, akik elfogadták ezt. Nem tudom különválasztani az illusztrációt. Először a Móra Könyvkiadó keresett meg. Az előzménye ennek az volt, hogy a Ludas Matyiban sok mindent csináltam. Kitaláltam egy sorozatot, *A jövő század állatai* címűt. Ez nagyon népszerű lett, és akkor Sivó Mária, a Corvina Kiadó nagyszerű szerkesztője megkeresett, hogy kellene ezekből a rajzokból könyvet csinálni. Rajoltam én egy kislányt, a fején volt valami nem tudom, mi, aztán rajoltam egy kövér madarat, amelyik nem tud Afrikába repülni, s ott szomorkodik egy kikötőbakon. Ez így nem mese, kellett, aki megírja hozzájuk. Mind a ketten Csukás Istvánra gondoltunk. Én őt régről ismertem, és nagyon szerettem a humorát és az egyéniségét. Találgat beszélgettünk meg, s ő az első pillanattól ráállt. A Móra kiadó vállalta a kiadást. Gyorsan kellett dolgoznunk, mert vitték ki a kötetet a frankfurti könyvvásárra. Azt is Pista találta ki, hogy Artúr, hogy Gombóc Artúr. Így kezdődött a közös munkánk. Soha nem vitáztunk, soha össze nem vesztünk. Pista írt valamit, elküldte postán, én pedig megrajoltam.

Nagyszerűen együttműködtünk. Elfogadtuk egymást, mert egyformán gondolkodtunk.

– *Csodás világ született, de aztán sorra készültek a Pom Pom-os és a Nagy ho-ho-ho-horgászos filmek. Mennyiben volt más az animációsfilm-rajzolás, mint a mesekönyv?*

– A filmeknek is volt előzményük. A Műcsarnokban a Magyar Újságírók Országos Szövetsége és a Képzőművészek Szövetsége 1968-ban karikatúra-kiállítást rendezett, óriási sikerrel, több mint hatvanháromezer látogatót vonzott. Addig huszonnégyezer volt a rekord. Erre a kiállításra készítettem én egy hétméteres Budapest városképet. Felkértek, hogy csináljunk ebből egy Budapest-rajzfilmet. Abból nem lett semmi, mert befutott egy francia filmrendelés a La Fontaine-mesékre, s mi Dargay Attilával azt vállaltuk. Ő volt a rendező, én rajzoltam a hátteret meg a figuraterveket, a forgatókönyvet. Így kerültem kapcsolatba a filmgyárral. Amikor a Pom Pomra került a sor, akkor már ott mindenkit ismertem. Bálint Ágnes, aki a televízió első gyermekműsor-szerkesztője, az ifjúsági televíziós műsorkészítés egyik megalapítója volt, rendelt meg először egy tizenhárom részes Pom Pomot. Olyan sikere volt, hogy még kétszer tizenháromt csináltunk belőle. Én nem nagyon szerettem ezt a munkát. Egy forgatókönyvnel ugyanarról százhusz-százharminc rajzot kell készíteni. Én pedig nem tudok másolni. Így aztán föl is lettem mentve. Például megfordították a rajzaimat, és kiderült, hogy nem ugyanaz az ember. Így azt mondták, hagyjam ezt a részét. Nagyjából megrajzoltam a forgatókönyvhöz a figurákat, s azt másolták. Nagyszerű volt a stáb. Dargay Attila volt a filmek rendezője, akivel harmóniában dolgoztunk. Elmondta, hogy már akkor is gyűjtötte a rajzaimat, amikor még nem is ismertük egymást. Ezeket is lényegében ugyanúgy rajzoltam, mint a karikatúrákat. A pasztellt gyerekkorom óta használom, így a hátterekkel nem volt gond. Most is pasztellezem. Ha temperával vagy olajjal dolgozom, akkor is elkezdem kézzel kengetni, aminek semmi értelme nincs.

– *A filmes korszak is véget ért, de képek azóta is születnek, nagyszerű karikatúraportrékat készít.*

LEXIKON

Sajdik Ferenc (Neuenhagen bei Berlin, 1930. augusztus 21.) Kossuth-díjas magyar grafikus, karikaturista. Mintegy 300 könyvhöz készített illusztrációt. Főbb munkái: Galéria – Corvina, 1978; *Hát (m)ilyenek a kutyák?* – Móra, 1983; *Hát (m)ilyenek a madarak?* – Móra, 1984; *Hát (m)ilyenek a lovak?* – Móra, 1985; *Hát (m)ilyenek a macskák?* – Móra, 1987; *Nagy faxkönyv. 60 faxon elküldhető karikatúra* – Dialóg, 1998; *Sajdik Ferenc. Ábra, 2003 (Névjegy); Sziporkák* – Gar-Wind Bt., 2012; *(Fekete fehér képregénymúzeum); Hát (m)ilyenek az állatok? Kutyák és ormányos bogarak* – Holnap, 2017; *Hát (m)ilyenek az állatok? Oroszlánok és vastagbőrűek* – Holnap, 2017; *Hát (m)ilyenek az állatok? Madarak és halak* – Holnap, 2018; *A varázsló felemeli ceruzáját. Sajdik Ferenc karikatúrái* – Szülőföld, 2018; *Budavári barangolás. A Bécsi kapu tértől a Dísz térig* – Holnap, 2019; *Budapest 30 (Buza Péterrel)* – Holnap, 2020; *Nagy emberek kis történetei* – Nero Blanco Comix, 2021; *Gyerekkorom Dunakeszije* – Dunakeszi Város Önkormányzata, 2021; *Vivát Petőfi! Élet-rajzok* – Holnap, 2022.

Fontosabb filmek: La Fontaine-sorozat, Pom Pom meséi. A nagy ho-ho-horgász, Bontott csirke, reklámfilm-sorozat, Moto perpetuo (rendezte Vajda Béla), Figura Ternei, Hát (m)ilyenek az állatok?

Fontosabb díjak: Munkácsy Mihály-díj (1977), Érdemes művész (1988), Arany Palma díj, Cannes (2000), Budapest díszpolgára (2006), Prima Primissima díj (képzőművészet kategória, 2012), Kossuth-díj (2013), Hazám díj (2014), Magyar Örökség díj (2017).

– Folyamatosan rajzoltam portrékat is. Az Új Tükörmél kezdtem, ahol Bárány Tamás írta a szövegeket, s én készítettem hozzájuk az illusztrációt. Portrék ezek, de portrékarikatúrák. Táblaképeket 2000 óta készítek. Megismerkedtem egy váci galériással, Papp Lászlóval. Ő elmondta, hogy figurális képeket gyűjt. Nekem megtetszett, hogy neki van koncepciója, és elkezdtem neki rajzolni, festeni.

– *Milyen rajzok születnek mostanában?*

– Az irodalommal vagyok szoros kapcsolatban. A Holnap Kiadó – ők jelentették meg a *Vivát Petőfi!*, *Élet-rajzokat* – kért fel Mikszáth *Sipstrica* című regényének illusztrálására. Nem könnyű feladat. A másik lehetőség, hogy kiadnák Rejtő Jenő írásait Bulgáriában, s kérek, hogy illusztráljam. Aggályom az, ami a filmgyárban volt: hogy hogyan tudom ugyanazt a figurát többször lerajzolni. Gorcev Iván ugyanaz a Gorcev Iván kell legyen a tizedik rajzon is, nálam meg ez nem garantált. Mindig újat szeretnék csinálni. Rengeteg rajzom van elkezdve, csak félig készen, mert ha elkezdem, már jön az új ötlet. Nem azt szeretem csinálni, amit csinálok, hanem már a következőt.

– *Olyan érzéketesek és sokfélék a képek, ahog sokfélék az eszközök is...*

– Eszköz a ceruza, a tus. A pasztell, a kedvenc, amivel az első pillanattól nem volt problémám, mert élveztem, hogy színes. A Ludas Matyinak feketén rajzoltunk. Utólag kellett jelölni, hogy ez piros, ez meg zöld. De azt is élveztem. Tussal, szénrel, fekete ceruzával rajzolok most is. Pasztellel kezdtem, s utána kifestettem a kisebb figurákat. A problémám az, megszoktam, hogy kicsiben rajzolok. Mindig pórul járok, mert például, ha városképet rajzolok, akkor sok-sok figura kell, hogy a harmincszor negyven centis papírt kitöltse. Rájöttem, hogy az doppingol most is, ha új papírt találok, vagy ha valami új eszközt találok, amivel rajzolhatok. A téma már nem is érdekel, az valahogy mindig is jön magától.

MARGÓCSY ISTVÁN

A KÖZÖTTÜNK ÉLŐ PETŐFI

Sajdik csodaceruzája nyomán

*(Tanulmány Sajdik Ferenc: Vivát Petőfi!,
Élet-rajzok című legújabb kötetéből)*

Vajon hányféle Petőfi-kép él a mai magyar irodalmi köztudatban? Hisz tudjuk, hogy Petőfinek hírnevét, szerepét és fontosságát (vagy legalább nevét) minden magyar ember, aki járt iskolába, jól ismeri, s alakjáról – nem csak az irodalmi közbeszédben – megszakítatlanul folyik a diskurzus; a halála óta eltelt több mint másfél évszázadban folyamatosan felmerült a kérdés: milyen ember is lehetett az, aki rövid, csak huszonhat évig tartó életében, hét évig tartó irodalmi pályafutása során olyan országos ismertséget és elismertséget tudott szerezni, amely párját ritkítja.

Petőfit, mint ismeretes, már életében oly nagyra becsülték, hogy általános volt az a vélemény, miszerint ő a legjelentősebb magyar lírikus, s költői teljesítménye mellett azt is elérte, hogy az ország politikai életében is meghatározó (bár persze sokszor vitatott) figuraként tartották számon – történelmi szereplésével pedig szimbolikus jelentőségre tett szert a nemzeti emlékezetben: az 1848-as forradalom március 15-i kirobantásában neki, cselekedeteinek és hatalmas hatású versének (*Nemzeti dal*) kitörölhetetlen szerep jutott – halála, eltűnése a segesvári csatában pedig időben majdnem pontosan egybeesett a szabadságharc végleges bukásával; a magyar nemzeti mitikus képzeletben így ő, alakja és költészete azonosult a nemzet dicsőségével és tragikus katasztrófájával. A róla kialakított történeti kép lényegében szimbólummá nőtte ki magát – mintha benne, az ő hősiességében, az ő költői hevében öltött volna testet a magyar nemzet forradalmári önismerete és dicsőségvágya, s vele következett volna be a nagy vágyak tragikus bukása is. E hatalmas arányú jelképiség a XIX. században végig oly erővel érvényesült, hogy az akkoriban megfogalmazódott és megrajzolt Petőfi-képek rendre a pátosz magasztosságát működtették, s a Petőfiről szóló diskurzusnak meghatározó eleme lett az apoteózis (istenítés), melynek során Petőfinek mind alakját, mind költészetét transzcendens mozzanatok segítségével írták körül (mint ahogy ezt a számtalan dicsőítő óda, patetikus, ünneplő emlékszó, és a rengeteg, hatalmasra felstilizált romantikus festmény, grafika, olajnyomat tanúsítja).

Ugyanakkor e mellett a hivatalosan, államilag is támogatott, hősi Petőfi-kép mellett (vagy alatt?) folyamatosan ott létezett egy olyan Petőfi-kép is, amely – szinte a jelképes, dicső Petőfi-kép ellentettjeként – a kalandos életű, vidám, mindennapi emberre emlékeztetett, nem szimbolikus értelmezendő aktusokban, hanem anekdotákban rögzítette Petőfi figuráját. Hiszen Petőfi, minden hősi gesztusa és emelkedett társadalmi szerepvállalása mellett is, szinte felkínálta magát a furcsa, víg, humoros anekdotákhoz is: olyan költő volt ő, aki nem a (maga korában) szokványos írói pályát futotta be: nem „jó” családból származott, nem végezte el (bár többször is megpróbálta) az iskolákat, jó ideig félig-med-

dig csavargó életet élt (hisz ebben az időben mind a katonaság, mind a vándorszínészet ilyen színben tűnhetett fel), s mikor – tehetsége révén – látványosan betört az irodalmi életbe, a korabeli irodalmi konvenciókkal szinte kihívóan szembeszállt.

Olyan költészetet művelt, amely egyrészt igen széles körben beengedte a költészetbe a mindennapiságnak olyan apró, de akkoriban „illetlen” elemeit, amelyek addig szóba sem jöhettek a nyilvánosság előtt, s amely másrészt olyan látványosan ábrázolta s rögzítette „önmagát”, azaz megörökítette a költő magánéletének legapróbb mozzanatait is, s olyan fokú egyéni szubjektivitást engedett meg magának, hogy mindez a korabeli „illemszabályok” szerint erőteljes szabálysértésnek is minősült. Petőfi költészete s – ennek révén – az általa megjelenített figura (amely persze vagy egybeesett a költő tényleges személyiségével, vagy sem) a korabeli nyilvánosság számára minden szempontból érdekes lett, különös életvitelle, időnként feltűnést kiváltó öltözködése, kihívó gesztusai, szélsőséges megnyilvánulásai a magán- és közéletben, provokatív megszólalásai, később látványos politikai szereplése (s az e szereplésre adott nyilvános reflexiói) megnövelték az iránta tanúsított figyelmet: nemcsak verseire, hanem a korabeli nyilvános életben vitt szerepére is állandóan kíváncsi volt a közvélemény (amit a költő, az emlékezések szerint, nagy örömmel élvezett...). S mindenhez hozzájárult, hogy Petőfi olyan nyíltsággal írta bele verseibe (és minden olyan szövegébe, ami a maga idejében megjelent), a maga személyes jelenlétét, indulatait, véleményeit, hogy nagyon hamar kialakult az a (természetesen tarthatatlanul hamis) vélekedés, mintha Petőfinek a költészete és az élete tökéletesen azonos lenne, versei (csak) róla szólnának, s művei (csak) életének ismeretében lennének interpretálhatók; alighanem ennek tulajdonítható, hogy az irodalmi köztudatban sokkal jobban és részletesebben ismertek Petőfi életének történései, mint költeményei.

Ráadásul Petőfi, rögtön pályája indulásakor, szakított a magyar költészet akkoriban uralkodó, emelkedett és érzelmes beállítottságával, s a maga széles körű népszerűségét azokkal a verseivel alapozta meg, amelyek az életnek vidám, könnyed szemléletét tükrözték; jó kedélyű dalokat írt, amelyek vígságra buzdították volna közönségüket; dévaj, pajkos kedéllyel enyelgő szerelmi dalai, közös mulatásra felszólító bortalai (amelyek azt a – hamis – benyomást keltették, mintha iszákos lett volna), tréfás, anekdotikus helyzeteket rögzítő kis verses elbeszélései, életképeinek humoros (nemegyszer csípősen szatirikus) gúnyolódásai azt a képet (is) rögzíthették a költőről, hogy olyan ember ő, akivel mindig történik valami érdekes, aki élvezzi a kalandokat, s aki az életet nem (csak) komoly oldaláról tudja nézni vagy ábrázolni. Kezdeti költészetének nem kevés neheztelést és botrányt kiváltó mozzanata volt, hogy radikális újításként költői témaként kezelte a mindennapi életnek azon apró-cseprő jelenségeit, történéseit is, amelyek

semmiféle erkölcsi tanulság hordozására nem voltak képesek (holott ez súlyos elvárás volt abban az időben!); e gesztusban pedig egyszerre láthatjuk a mindennapiságnak „felemelését” a költészet szférájába s a költészet szférájának nagyszabású kinyitását a mindennapiság irányába (e paradox költészetfelfogást szentesítette aztán abban a kis „ars poetica”-szerű versben, amely nyíltan kimondja költészetfelfogásának e kétarcúságát: „Több a költészet! olyan épület, / Mely nyitva van boldogboldogtalannak ... Szóval: szentegyház, ahová belépni / Bocskorban sőt meztláb is szabad!” (A költészet).

Indulásakor többször elhangzott róla, hogy ő lenne az újraéledt Csokonai Vitéz Mihály (ahogy a művelt kritika írta: „Csokonai redivivus”), aki maga volt a „vidám természetű poeta”, s akinek bordaljai a korszak alapműveltségéhez tartoztak, máskor pedig Anacreónhoz, az antik görögség szerelmet és borivást „propagáló” költőjéhez hasonlították. Petőfi, aki persze élvezte is e figura népszerűségét, egészében soha nem azonosította magát teljes mértékben az ily költőszereppel, s rendre eljátszott azzal a lehetőséggel, hogy az ő személyisége, szerepe, költé-

szete nem egyszerűsíthető le e külön figura alakjára (pl.: „*Ki vagyok én? nem gondolom meg; / Ha megmondom: rám ismernek*”; „*Ismerjétek meg végre: ki vagyok? / Álarc alatt volt mostanáig képem...*”), oly újítást is bevezetett a költészetbe, amely szintén félig-meddig szabálysértésként hathatott a megelőző költőszerpek komolyságához képest: a versekben megírt saját szerepét is humorosan, sokszor nyers iróniával kezelte, szinte felkínálta magát arra, hogy verseinek közönsége humorral (is) gondoljon reá, s költőiségébe beleértse a pajkosságot és az öníroniát is (pl.: „*Világdöntő kacajra / Nyilnék meg ajakam, / Ha olyan szörnyüképen / Nem szégyelném magam; / Mindeddig azt hittem, hogy én / Okos emberként ragyogok, / Pedig nem volt s nincs s nem leszen / Oly tökfilkó, mint én vagyok!*”).

Petőfi költészetének minden korszakában ott rejlik (nagyon sokszor nem is rejlik!) a humor, s nem csak az olyan látványosan jókedvű műben, mint *A helység kalapácsa*; a prózai művei (*Úti jegyzetek; Úti levelek*) eleve humoros alapállásból fogalmazódtak („*Hol volt, hol nem volt, volt a világon egy segédszerkesztő, ki diszes hivatalába beleunván, utazni ment...*”); magánlevelei pedig mintha azért íródtak volna meg, hogy csúfot üzzenek az irodalmi levelezések magasztos hangütéséből („*Én olyan ember vagyok, hogy, amely házba bemegek, szeretem magamat hanyatt vágni a ládán*”), tele vannak olyan familiárisan tréfás fordulatokkal (Arany János megszólítása: „*bájdús Jankóm*”; másnak: „*Te nagyfejű vaddisznó! Hát nem érted a tréfát? vagy a saját árnyékodtól is megijedsz?*”), amelyek egyszerre minősülnek magánéleti és irodalmi csúfolódásnak (ezeknek egy része olykor olyan szabadossággal fogalmaz, hogy több mint száz évig nem is merte a könyvkiadás szó szerint leközozni...).

Petőfi műveiből a korabeli irodalmi életnek olyan képe bontakozik ki, amely – a komoly irodalmi-esztétikai és éles kritikai viták folyamatos jelenléte mellett – jókedvű, élet- és alkotókedvvel teli fiatal társaságot mutat; s úgy látszik, ezen a társaságon belül pedig a tréfalkozás hangneme volt az uralkodó – e fiatal írók-költők mindenképp tréfát üztek, az irodalom egészen is mulattak, minden szereplőin (a baráti kör tagjain is) folyamatosan gúnyolódtak (csak egy példa: Petőfi azt is nyilvánossá teszi, hogy egy kiránduláson barátja, Tompa Mihály úgy elaludt, hogy horkolása nevetségessé vált – ezen aztán Tompa meg is sértődött), a társadalmi viselkedés illemszabályait és konvencióit pedig rendre éles paródia tárgyává tették (ismeretes pl. az a kis történet, hogy Petőfi fogadásból hagyta magát egy talicskában ülve végigtolni Pest legelegánsabb vásárlóutcájában). E tréfalkozásból nem hiányzott az öníronia sem: az első magyar élclapban, amelyet Petőfi jóbarátja szerkesztett, 1848-ban már megjelent egy maró humorú karikatúra, amely Petőfit és társaságát egy bohém tanyavitaforumaként ábrázolja. S a tréfalkozás benne rejlik Petőfinek (és társaságának) költészetében is – nemcsak a humoros helyzetleírásokban, az ironikus csattanókban, hanem elsősorban az egyes irodalmi műveknek, alakoknak, idézeteknek a kifigurázásában, a gyakori parodizálásban (ennek iskolapéldája természetesen *A helység kalapácsa*), de Petőfi egyetlen regénye, *A hóhér kötele* is számtalan parodisztikus mozzanatot tartalmaz; tanulságos párhuzamként megemlíthető, hogy Petőfi barátja, a kitűnő humorú Jókai Mór az 1850-es években legnagyobb erkölcsi és anyagi sikereit humoreszkjeivel és vicclapjaival aratta (*Üstökös, Kakas Márton Naptára, A magyar nép élce szép hegedű szobán*).

Petőfi költészetének nagyobb, sok szempontból értékesebb részét, kivált a későbbi években, természetesen a „komoly” költemények teszik ki – ám ezek a versek, amelyek pedig mind a személyes líraiság, a bensőséges, intim érzelmkifejezés terén, mind a társadalmi-politikai szerep erkölcsi felelősségvállalása terén összehasonlíthatatlanul mélyebb és összetettebb költészetfelfogást képviseltek, sem tudták (valószínűleg nem is akarták) elfeledtetni a humoros költő erősen rögzült arculatát. S nem hallgatható el az sem, hogy e vidám költészet népszerűsége nagyon sokáig oly leküzdhetetlen volt, hogy Petőfi nem humoros, „komoly” költészetének elismerése csak nagyon sokára következett be (nem számítva politikai verseinek sikerét és vitatását). Hogy látványosan fogalmazzak: a *Megy a juhász számaron...* sikerét és kanonizációs rangját csak nagyon soká, a XIX. század vége felé tudta megközelíteni pl. a *Szeptember végén...* Bizonyára ennek köszönhető, hogy a XIX. századi Petőfi-életrajzok lényegében mind anekdotagyűjtemények – vagy anekdotikus életrajzi regények (pl. *Regényes rajzok Petőfi életéből*) –, s a rengeteg emlékezés is elsősorban az anekdotikus elemekre koncentrál (ezeknek

legbővebb gyűjteménye: *Hatvany Lajos: Így élt Petőfi*); sőt még az akadémikus Petőfi-leírások is telve vannak Petőfi kalandjainak felelevenítésével, a nép ajkán százötven éve élő Petőfi-legendáknak a sorozata pedig köteteket tesz ki.

Az anekdotikus Petőfi figurája azonban nem csak ellenpontját képezi a hősi, szimbolikus Petőfi-elképzelésnek: nélküle tulajdonképpen elképzelhetetlen lenne. Hiszen a sok-sok furcsa, derekas és balog kaland, amit Petőfi átélendő volt, csak azért érdekes a közvéleménynek, mert a nagy, szimbolikus figurát keretezi – az anekdoták garanciáját a Petőfi-alak kultikus dicsősége fogja megadni; alighanem úgy is mondhatnók: az anekdotikus, humoros Petőfi-alak mindennapiságát és esendőségét, rendkívüli ügyességét és ügyefogyottságát, kedves szelidségét és kibírhatatlan arroganciáját, féktelen kicsapongásait és gyakori hajlamát a depresszióra mindvégig beragyogja a nagyszabású szerepvállalás, hatalmas teljesítmény, hősi élet és hősi halál mitikus dicsfénye: az anekdoták mesélője és hallgatója, ha nem is

idézi fel, de tudja, hogy ez a Petőfi nem más, mint az a Petőfi. Petőfiről mindezek alapján lehet humoros és anekdotikus életrajzot írni, akár olyat is, amelyik bármily okból mellőzné a hősi összetevőket – de vajon lenne-e akár csak egy másik nagy magyar klasszikus, költő vagy történelmi szereplő, akinek történelmi szerepvállalását, hősi halálát, életének tragikumát a nemzeti emlékezetben ne veszélyeztetné a humoros megközelítés? Egy-egy karikatúra vagy paródia természetesen bárkivel kapcsolatban előfordulhat – de az egész élet nagysága sérthetetlen fényben kell hogy ragyogjon (gondoljunk csak a tragikus József Attila-életre, az aszketikus Babits-alakra, Ady Endre „überschicht”-imitációjára – mindegyikükről leperog a humor által sugallt és sulykolt könnyedség és bensőséges intimitás kísértése).

Petőfi Sándor, aki nagyon sok szempontból nézve is egyedi, speciális és különleges alakja a nemzeti (irodalmi és történelmi) mitológiának, e téren is kivétel: ő az a nemzeti hős és klasszikus költő, akinek nagyságát annyira becsüljük, hogy szinte személyes közelségbe engedjük magunkhoz, személyes és közvetlen viszonyt ápolunk vele, mindannyiunknak megvan a saját Petőfi-képe, amelynek egyszerűségét és egyediségét szeretjük képviselni is. Alighanem ennek a bensőséges irodalmi el- és befogadásnak köszönhető amaz irodalomtörténeti kuriózum is, hogy Petőfi halála óta napjainkig nem találunk olyan számottevő magyar író vagy költőt, aki ne fogalmazta volna meg, akár versben, akár esszében, akár paródiában, hozzá való viszonyát vagy róla alkotott véleményét.

Sajdik Ferencnek, a kitűnő művésznek nagyszabású és nagyon izgal-

DOBOZI ESZTER

STOPPOS A XIX. SZÁZADBÓL

*Ki vagyok én? nem mondom meg;
Ha megmondom: rám ismernek.
Pedig ha rám ismernének,
Legalább is felköténének.*

(Petőfi Sándor, 1843)*

I.
Ő volt, istenuccse, mondom, ahogy
mondaná, két helysége között
az Alföldnek, útféltre kitett
bábként állongott a sötétben,
kajlán s képtelenül integetett –
hogy „megállj!” – a világító szemű
nagy bogaraknak,
miért is ne gondolhatná, hogy ezernyi, millió
pincebogár fut, viharzik át
a földre terített kópántlikán
végestelenül, óriásan
most itt szalad egy, minutányi időt se
hagyva a szemnek, hogy követhetné,
s már amott tűnik el a semmiségbe,
boszorkák suhantak ily sebesen
ama vitéz feje körül amodaát egykor,
vagy hullócsillag hasít ketté eget, éjszakát
így, csakhogy ez mind
csattog, csörög, zúg, morog,
morajlik, valahány jó s tovairamlík,
s íme megáll itt egy,
potroha belsejébe mint házajtón
léphetne be,
s hát amit még odabenn
kikémlelhet a betérő...!
ily mulathatóknak
csak egy s más kócnyelő csepűrágónak
szemfényvesztése nyomán vala egykor,

mint látva e némbert,
ahogy tomporánál
holmi székbbe szegezve
két lábbal kalimpál
s valami lábítószerűségen,
kereket mialatt keze forgat,
majd ide-oda csápokokat illesztget...

II.
Óriásországnak óriás bogarára hajazó
alkotmánya az észnek!
Nem olyképpen szalad ám,
mintha valamely *mód nélküli* erővel bíró
termetes állat húzná-vonná,
látám, amint betessékele maga mellé
a lábkalimpáló, két kézzel
kerékbe kapaszkodó némbert,
nincs ösztöke, istráng, ekeszarva,
csak az a kézben tartott kerék fordul
a földre pászított kópántlika hajlásainak
mentében,
olykor csak egy *makulányit* mozdítva,
olykor majd félkörnyit, harmada felényit
hol erre, hol arra;
hanem az a kópántlika
úgy hálózta be a folyók közeit
s mindeneket, ami csak húzóik azontúl,
úgy szánt keresztbe-kasul
városokat, falukat,
ahogyan hajdan ökor- s lófogatok elé hajtott
kocsiutak sokasága se fogta, pántolta át
az ember járta világot,
valahogy olyképpen,
amint a vasúttól reménylettem
magam is:
„*Miként tetet az erek.*”
De nem látok kicsapódni gőzt,
füstjét is alig pöfögi a bogárforma guruló kalyiba!

Ki eteti a vágázó gépnek
gyomrába bezárt tüzes paripákat?
Mi viszi előbb-előbb? –
kérdém az asszonyságot,
kinek feje mint ázott asztag.
– Benzomotor – felelé, vagy mifene!
Hogy Isten vagy ember műve volna az,
meg nem mondható, s hogy visszanyeljem
özönét kérdéseimnek,
valamit matata a neki jobb kézre eső
ládikafélén, mely oly hézag nélküli
illeszkedik helyére, mint sublótba fiók,
csakhogy ez iskátulyában
nem holmi kőöntvény lapulának:
hangások egész kara szólt belőle
valamely égi szózatnál is dörgöbben,
majd meg úgy *rikkanta* egy asszonyszemély,
mint akin átment a „*felhevülésnek
gyors talyigája*”,
minekutána támadta oly nagy vigalom,
hogy zengett-bongott az óriás-bogár teste belül,
mint száz kocsmá alja,
de ugyanez dúlta minap is, tapasztalám,
városok tereit, piacot, vásárt, műhelyeket,
a borbélyt, takácsokét, a suszterájt...
Mi főtt amaz asszonyságnak *feje bográcsában*
az egekig ható zajtól, nem kutatám,
hisz meg sem szólíthatám többé
az egész úton az asztaghajzatú asszonyságot,
füle kürtőjén átfurakodni szerencséje
csak a ládikából bőgő, nyertő, robajló hangoknak
vala,
így hát csupán magamba' morogtam:
milyen idő ez: melyben az ember fia-lánya
a pokolbeli zúgást
csak új, más poklok zajával rekesztheti el!

2012

* A motívot a szerkesztőség illesztette a vershez

mas vállalkozása e sorba illeszkedik bele: egy jelentős művész játékos, de nagyon komolyan vehető vízióit szemlélhetjük Petőfi életének kalandjai során. Sajdik megrajzolta Petőfi útkeresését, sikereit, kudarcait, próbálkozásait, csínyjeit, balfogásait, nyilvános fellépéseit és magányos töprengéseit – végigkíséri az egész életutat, szelíd, de határozott művészi önkénnyel válogatván az ismert és kevésbé ismert anekdoták sorából. Különösen érdekes e művészi alkotás: hiszen Petőfiről még soha nem készült olyan képzőművészeti mű (műcsoport), amely áttekintette volna a teljes életpályát: a mára már több mint másfél évszázados képzőművészeti hagyomány – szemben a szépirodalmi ábrázolásokkal – megmaradt annál, hogy a szimbolikusnak tekintett eseményeket és cselekedeteket formázza meg; ezt láthatjuk a rengeteg hősi pózba állított szoborban, a patetikusra stilizált portrékban és életképekben, s ezt láthatjuk a számtalan versillusztrációban, amelyek a versek kapcsán a költőt kívánták megörökíteni (Sajdik az ilyenfajta illusztrációs hagyományt is szerencsésen elkerülte, maga mögött hagyta).

Sajdik nagyon gazdag és sokrétű világot, környezetet (kis emberek társaságát, várost, tájat, szobabelsőt, utcát stb.) rajzol Petőfi köré, s hőse a képek jelentős részénél nem is dominálja az egész táblát; zsúfolt és mozgékony képeink a főszereplő nemegyszer csak mint mellékszereplő kerül szemünk elé – Petőfi úgy tűnik fel e képeken mint igen figyelemreméltó, de esendő mindennapi alak, akinek megjelenése egyszerre vonja magára szeretetteljes elismerésünket és részvevő mosolyunkat:

az ő Petőfije az a hős, aki mindennapi emberként közöttünk él. Sajdik, ragyogóan színes grafikáin a rá jellemző pompás, gyengéd, árnyalt humorral állítja elénk Petőfit: az ő elképzelése szerint Petőfi végtelenül sokszínű ember és költő lehetett, akinek kavargó világban folyó egész életére a változékonyság és a változatosság a legjellemzőbb. *Szép vállalkozása* nagyon hasonló Jókai Mórnak 1855-ben megjelent kisregényére (*Tarka élet. Egy magyar költő életéből. Regény és nem regény*) – ő is, mint Petőfi hajdani barátja, Petőfi életének és figurájának tarkaságát örökítette meg. Ezért talán méltó Sajdik Ferenc remek képsorozatát magának Petőfinek egy kevésbé ismert, 1847-ben írott versével ajánlani, amelynek már címe is – *Tarka élet* – megelőlegezi Sajdik világának, Sajdik Petőfijének sokszínűségét. „*Szolgáltam én Mars uramnál / És Thalia kisasszonynál, / Mégpedig nagy tiszteletben... / Ott elcsaptak, itt elsöktek. // Gyalogoltam kutyamódon, / S jártam négylovas hintókon. / Tisztítottam más csizmáját, / S tisztítá az enyimet más. // Kujtorogtam szomjan-éhen, / Egy helyen száraz kenyéren / Rágicsáltam, más helyen meg / Tejbe-vajba fűrésztöttek. // Volt már ágyam a mezetlen / Föld, kietlen rengetegben; / Háltam ismét cifra ágyon, / Finom patyolat-párnákon. // Megemltem a sipkámot / Szolgabíró hajdújának, / S én előttem hajtogatták / Magokat a szolgabírák. // Szobalyány is szégyelt volna / Velem jöni karonfogva, / Máskor ismét úri hölgyek / Pillantásomért epedtek. // Drága, ékes uj ruhám volt, / S volt ruhámon folt hátán folt, / Zöldre raktam sárgát, kéket... / Szent atyám, be tarka élet!*”

Petőfi Sándor

A tintás üveg

Vándorszínész korában Megyeri
(Van-e, ki e nevet nem ismeri?)
Körmölgeté, mint más, a színlapot.
Kapott
Ezért
Egyszer vagy öt forintnyi bért,
Amint mondom, vagy öt forintnyi bért.

Először is hát tintaért megyen,
Ha ismét írni kell, hogy majd legyen,
A tintás üveget, pedig hová
Dugá?
Bele
Kabátja hátsó zsebibe.
Amint mondom, kabátja zsebibe,

S hogy pénzre tett szert, lett Megyeri
[vig,

S hazafelé menvén, ugrándozik.
Hiába inti őt Szentpéteri:
„Kari,
Vigyázz!
Kedved majd követendi gyász.
Amint mondom, majd követendi gyász,”

Úgy lett. A sok ugrándozás alatt
Kifolyt a tinta; foltja megmaradt.
Megyeri elbusúl - kedvét szegi
Neki
A folt,
Mivel csak egy kabátja volt,
Amint mondom, csak egy kabátja volt.

Mi több: kabátja éppen sárga volt,
És így annál jobban látszott a folt.
„Eldobnám - szolt - de mással nem
[birok;”

Ez ok
Miatt
Hordá, míg széjjel nem szakadt,
Amint mondom, míg széjjel nem sza-
[kadt.

Közelmúltunk két klasszikusa, Illyés Gyula és Ottlik Géza avatott-ihletett gondolatsoraira hívja fel olvasóink figyelmét a Petőfi 200 emlékévként folytatán Czigány György költő, író a Lyukasóra folyóirat szerkesztőbizottságának tagjaként.

(A szerkesztő)

MINT VERGILIUS DANTÉT...

OTTLIK A LANDERER- NYOMDÁRÓL

(1943. márc. 15-én)

Illyés Gyula könyve, *Petőfi Sándorról* írt prózája remekmű, testvére a korábbiaknak, *A puszták népe*, a *Balaton*, az *Ebéd a kastélyban* fejezeteinek. Petőfi gyönyörű és keserves életének köznapjaiból áradó természetességgel virágzott ki költészete, mely valóban tündér változatok eleven műhelye volt, a magyar és a világirodalom magaslatain otthonos. Illyés, mint Vergilius Dantét, úgy vezeti végig az olvasót Petőfi világának poklain és ragyogó égtájain, tündér képzeletének néhány rövid esztendején. Szívet megdobogtató öröm az Illyés-kötet egy-egy részletének olvasása is.

Czigány György

ILLYÉS A NÉGYÖKRÖS SZEKÉRRŐL

Borjádón rögtön, megérkezése után, ahogy Ferenczi a csillagok állásából megállapította, „alkalmi” versei közül a legremekebbet írta meg.

A *Négyökrös szekér* valóban úgy indul, mint egy naplótöredék; az életrajzírók adatai semmit sem rotnak a vers hangulatán. Erzsike, a vers hősnője, az itteni házigazda lányának későbbi tanúságtevése szerint a szekéren a beszélgetés szóról szóra úgy folyt, ahogy a költő leírta. A család átrándult az alig félórára eső Uzdra, s hazafelé ökrös fogatra telepedett.

*A társaságban én is ott valék,
S valék szomszédja épen Erzsikének,
A társaságnak többi tagjai
Beszélgetének s énekelgetének.
Én ábrándoztam s szóltam Erzsikéhez:
„Ne válasszunk magunknak csillagot?”
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökr lassacsán ballagott.*

Mi az elragadó ebben az igénytelen versben? A szekéren szinte semmi sem történik; a fiatalok közt szövődő érzelmek oly finom, oly halvány, hogy alig érzékelhető. Meg is kell ismételni.

*„Ne válasszunk magunknak csillagot?”
Szólék én ábrándozva Erzsikéhez,
„A csillag vissza fog vezetni majd
A mult időknek boldog emlékéhez,
Ha elszakaszt a sors egymástul minket.”
S választottunk magunknak csillagot.
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökr lassacsán ballagott.*

A verset az ellentét teszi feledhetlenné. Amíg fönt, a versben és a szekéren, a legétebb érzések vibrálnak, lent a szakaszok végén az ökrök konokan a legvaskosabb magyar valóságban cammognak. A löcsök mellett tündérek ülnek, olyanok, akik ebben a pillanatban alakultak azzá. A föld és a menny találkozása ez, még megkapóbban, mint a *János vitéz*ben, mert a varázslat nem mesében, hanem ott, a borjádi országúton történik. A *jó öreg kocsmáros* a pointe, ez a vers a refrén diadala. A költő mindkettőt mástól tanulta, az egyiket Heinétől, a másikat Béranger-től. Mindketten idejöhettek volna hozzá, hogy megtanulják, hogyan kell ezt is, azt is tökéletesíteni, egyéni kinccsé tenni. Hogyan rakódik – akár a faágra, amelyet Stendhal a sóbányába dobott – egy jelentéktelen, a költészet útszélén heverő holmira a költészet legtündöklőbb s legegységibb képződménye.

A Kossuth Lajos utca és a Szép utca sarkán, a magkereskedés, dohánytözsde, műköszörüs helyén valaha Landerer és Heckenast nyomdája állott. Kilencvenöt évvel ezelőtt, egy szerdai napon néhány fiatalember nyitott be ide. Ólomfényű délelőtt volt, a havas eső minduntalan elállt s újra megeredt. Ilyen időbe a jó kutyát is kár kiverni. Az utcán mégis nyüzsgött a nép: diákok, nők, kürtőkalapos polgárok. Landerer Lajos már várta a küldöttséget. Petőfi előrelépett, kezében a Tizenkét pont és a verse kéziratával. „Azért jöttünk – szólt –, hogy a két kéziratot kinyomassuk.”

„Lehetetlen, uraim – felelte Landerer szenvtelenül. – Nincs rajta a cenzor engedélye.” A küldöttség tagjai zavartan néztek össze. Hamarjában nem tudták, mitévők legyenek most. Ekkor Landerer egy lépést tett Irinyi felé, és ezt súgta: „Foglaljanak le egy sajtót!”

Irinyi rátette kezét a legnagyobbik sajtógépre, és Landerer fejét hajtott: „Az erőszaknak nem állhatok ellent.” Habozás nélkül munkába fogtak. A nyomda kék zubbonyos munkásai, akik némán figyelték a jelenetet, most megmozdultak. „Éljen a sajtószabadság!” – kiáltották. A két kéziratot szétvagdalták, és tíz betűszedő lázas sietséggel kezdett dolgozni. Azután megindultak a gépek, s fél tizenkettőre Irinyi kiránthatta a hengerek közül a „Mit kíván a magyar nemzet?” legelső, festéktől nedves példányát. Kilépett vele az utcára, és meglöbögta a feje fölött; tomboló lelkesedés fogadta. A nap dátumát harsogta az emberek közé, hogy tanulják meg.

Megtanultuk. Ez a keltezés zsebnaptáromban ma már pirossal van nyomva. Valamennyien ismerjük a nap részletes történetét, úgyhogy ezt a nyomdai jelenetet is fölösleges volt elmondanom.

Mégis elmondtam, mert jólesett elmondanom. Figyeljünk csak: erre az összejátszásra, a nemzetnek erre az öntudatos cinkosságára. A művelt, higgadt, ötvenéves nyomdatulajdonos sűg a forradalmároknak. Jól érzi ő a jelenet nagyvonalú színpadiasságát; pusztán szerénységből sűg, nem óvatosságból, hiszen ezt a sűgást még Bécsben is tisztán fogják majd hallani. De Landerer nem kíván tolakodni, beéri a halk szereppel, a mellékességgel – és mégis megtesz mindent. A Pilvax gyerekembereinek lázas a feje, olykor sűgni kell nekik, még sincsen zökkenő, a csodálatos összjáték viszi előre az óramutatót, mert valami módon egyet gondolnak mindannyian, Landerer és a diákok, Rottenbiller Lipót alpolgármester és a nyomdászok, a városi tanács és az utcanép. Milyen egyszerű ez, uramisten! S milyen bonyolult, egyet gondolni. Vigyázzunk. Az ilyen gondolat igaz és jó, s ámbár sugárzóan tiszta, mégsem tudná senki más megfogalmazni, mint a költő. Politikus, bölcsész, tudós meg se kísérelje. Petőfi Sándornak sikerült, s bizonyára ma is sikerülne. Milyen jó lenne tétovázás nélkül követni őt. Csakhogy az ilyen pillanatok, amelyekben valami módon egyet gondolunk mindannyian, s amelyek valójában nemzetté teszik a népet, módfelett ritkák. A dolgunk csak annyi, hogy közben is mindig készek legyünk rá. Maradjon a lelkünkben egy szöglet fiatalon és tisztán, mint Landerer cégtulajdonos polgártársnak maradt.

NE AZT ÍRD
PATA'S, HOGY
RAJTA MAGYAR,
HANEM TALPRA
MAGYAR!

LANDERER
és
HECKENAST
NYOMDAI
MŰINTÉZET

A HALHATATLANSÁG FORRÁSVIDÉKÉKÉN

Részletek Illyés Gyula Petőfi Sándor című művéből

A helység kalapácsa (7.)

Egy irodalmi nemzedék elsősorban a hanghordozásával üt el az előzőtől, vagyis a külsőséggel, hogy ne modort mondjunk. Akár a divatban, amit tavaly hordtak, az idén az már csak azért sem jó, mert tavaly hordták. Az ébredő népieseknek még nincs saját szókinccsük, de a „fentebb stílt”, a Kazinczy-féle *tsinosítás* torz hajtásait, a zörgő papírvirág-szavakat már alig állhatják. Széphalom irtóhadjárata után Debrecen szelleme most tér magához. A finom németes cikornyákról most derül ki, hogy fojtogatnak, mi mindent fojtottak meg eddig is. A szegény író akkor is szörnyű nyelvficam-sorozat gyártására kényszerül, amikor véletlenül van valami gondolata.

Az irodalmi nyelvnek ez ellen az aranka-burjánzása ellen a *Pesti Divatlap* még *Regelő* korában fölemelte szavát. Garay után most Vahot is síkra száll; paródiát ír, tele tüzdelve a legragyogóbb bájvirágokkal és kéjlegekkel. Arra biztatja szerkesztő segédjét (*Petőfit*) is. De meghökken, mikor az pár nap mulva elébe teszi a kész művet. A paródia túlságosan jól sikerült, nemcsak a *Honderüek* vehetik magukra, hanem, isten ments, talán Vörösmartyék is. Vahot nem is adja ki; a költő Geibelnek kótyavetyélt el 40 pengőért (melyet rögtön szüleinek küld el).

A *helység kalapácsa* nem egy stíldivattal fordul szembe, hanem egy egész irodalmi korszakkal. Gúnyolni a tehetségtelen utánzókat gúnyolja, de belső magatartása azok ellen szól, akik a magyar multban csak a főrangúaknak nyújtanak babért és eposzt, a népek soha. (Jellemző, hogy a magyar eposzragyürközés elején is – a *Békaegérharc* – és végén is egy-egy paródia áll és ezek a legmagyarabbak, ezek fejeznek ki legtöbbet a lélekből is és a valóságból is.) A *helység kalapácsa*-ban az a szép, hogy vitéz Csepű Palkó, a tiszteletes két pej csikájának jókedvű abrakolója természetesebben, magához illőbben viseli Árpád kacagányát, az epitheton ornansok varrottasát, mint az, akinek a válláról ráadták. A rövid kis népi eposz elsősorban nem azért hat, hogy paródia, hanem azért, ami eredeti népies góbéság, bumfordiság, Ludas Matyiság, paraszti nyakatekerttség benne. Alakjainak kancsal humora, ravaszdi észjárása engem már akkor harsogó jókedvre bír, amikor még egy fél igazi eposzt sem olvastam.

Vörösmarty sokkal nagyobb jellem, semhogy megsértődjék. De azért elragadtatva sem volt. A bírálat a kis remekművet azóta is fenntartással kezeli. Nem ismerte fel, hogy a humor köntösbe öltöztetve abban is az van, ami *Az Alföld*-ben: a legalacsonyabbnak a legmagasabbra való emelése? A *helység kalapácsa* két héttel megelőzte a *Verseket* megjelenését. A költőnek annyi haszna volt belőle, hogy annak ürügyén verték el rajta először alaposabban a port.

János vitéz

De akkor már újabb művön dolgozott. November derekán Vahotnak feltűnik, hogy lakója, szokása ellenére, „*estvénkint honn maradt, s jól befűtötte kis szobáját, pongyolára levetkőzött, rá-rágyújtott hosszúszerű pipájára, s egész füstfelhőt csinált maga körül, s olykor*

egyed kortyantva a hevítő piros borból, nyugtalanul járt fel s alá, mint egy oroszlán a szűk kálitban”. A szoba leírása találó: lépcsőházi nyomorúságos zugoly az, nap, levegő sohasem hatol bele, egyetlen ablakát a lépcső félig eltakarja; csak forogni lehet benne, hosszszélessége alig egy-két lépés.

Csak néhány est és éjfél kellett ahhoz, hogy a maga képzelte magyar eposzt, a *Kukorica Jancsi*-t Vörösmartyéknak fölolvassa. Az elragadtatás általános. A népi, tündéri hősköltevény akkor még a mai alakjának körülbelül a felénél fejeződött be, hihetőleg ott, ahol Jancsi a francia udvarból hazaérkezik. Az elragadtatott kézsorongatások hatása alatt a fiatal költő hozzacsapja a műhöz, ami a tárgyról még lelkében motoszkál; a földi megpróbáltatások után hőst, mintegy ráadásképpen fölropíti a mesék megpróbáltatásai közé; a földi ábrázolása után az érem másik felére kivési a népi álomország képét s anélkül tán, hogy maga is tudná, mit csinál, megalkotja a magyar népies költészet legegységesebb, legtisztább csengő aranypénzét. December 8-án a *Pesti Divatlap* már a *János vitéz*, a hallgatók-tanácsolta cím alatt emlékezik meg a szerző „*legújabb nagy költeményéről*”. Ezt már megveszi Vahot; száz forintot ad érte (amit a költő azonmód szintén szüleinek ad tovább).

A *János vitéz*-nek elsősorban a talán véletlenszülte szárnyalás adja a nagy alkotások hatalmas látókörét. Diadalmas lendület viszi fokozatosan emelkedő körökben a talajszint magyar valóságából annak égi másába, amely ugyancsak magyar. Első eset, hogy műköltészetben az óriások rojtos gatyát viselnek. A költőre tán hatott valamit Garay Hártya, de János vitéz a lódítás zökkenője nélkül, síma siklósuhanással úszik át a tündérek országába. Segíti ebben a magátólérettető folyó, egyszerű népi verselés, mely valóban olyan, mintha egyvégtében, egyetlen javítás nélkül írta volna a költő. Semmi látható erőfeszítés, vagy szándék, a költő még a döccenőkkel is a folyóbeszédet idézi:

Nem hazudok, de volt akkora kapuja, / Hogy, hogy ... Biz' én nem is tudom, hogy mekkora, / Csak hogy nagy volt biz' az, képzelné is lehet: / Az óriás király kicsit nem épített.

Egyszerű nyelv, amely mégis tele van a realisztikus részében a tárgyi és lelki ábrázolásnak mindazzal az apró mesterművével, melyet majd Aranyánál bámulhatunk; éteri részében

pedig a népmesék szabad képzeletével, üde merészségével. A lenec Kukorica Jancsi éppúgy szimbólum, akár a mesékben a legkisebb gyermek; a társadalom legmostohább rétege harcol és győz általa a földi és földöntúli gonosz hatalmakkal szemben.

Nem írtak hozzá annyi boncolgató magyarázatot, mint a Toldihoz, – a glosszák nélkül is megérthetjük, mennyi mindent kap mestéri kézzel össze a költő egypár sorban. Mikor Jancsi elbúcsúzik Iluskától:

Rá borult, ölelte, de képpel elfordult: / Ne lássa a leány, hogy könnye kicsordult.

A jelenet leírása különben példaképe, hova emelhető a népköltészet, hogy tud ez a műköltő nemcsak a nép nyelvén, de képzeletén is:

Most hát, szép Iluskám, most hát, édes rózsám, / Az isten áldjon meg, gondoldj néha reám. / Ha látsz száraz kórót szélvészről kergetve, / Bujdosó szeretőd jusson majd eszedbe. // Most hát, Jancsi lelkem, eredj, ha menned kell! / A jó isten legyen minden lépésseddel. / Ha látsz tört virágot útközépre vetve, / Hervadó szeretőd jusson majd eszedbe.

De ért a lélekbúvárok nyelvén, a legmodernebbekén is. A fejezet végén Jancsi, akár Toldi, útnak indul.

Ballagott, ballagott a halk éjszakában, / Csak nehéz subája suhogott nyakában; / Ő ugyan subáját gondolta nehéznek; / Pedig a szíve volt oly nehéz szegénynek.

Végül lepihen, elalszik, álmában Iluskát öleli. De

Mikor a kis leányt csókolni akarta, Hatalmas mennydörgés álmát elzavarta.

A mennydörgést az álombeli tehetetlenség érzése hozza be a versbe, ha már ott van, a költő könnyű kézzel a valóságban is felhasználja. Annyira övé a világ, hogy bárhova indul is, a cél felé halad. Ez a fejezet például akár ki is maradhatott volna. Nem cselekményével: ízeivel, színeivel kapcsolódik a műhöz. Egy kanyarításra készült rajzaival, melyek feledhetlenné teszik a táj egy-egy rezzenetét:

Végtére megnyílt a felhők csatornája, / S a tó zizeg sűrű buborékot hánya.

„A legszebb férfibarátság” – Arany és Petőfi (14.)

Önhittségéről, kezelhetetlenségéről, melyet akkor is, később is annyian szemére vetnek (s annyian utánoznak), Aranyhoz való barátsága ad igaz képet. Összeférhetetlenségében egy szemernyi irigység vagy önzés. Semmi hasonlóság benne azokhoz a különös bolondokhoz, akik kivétel nélkül csak másokban tesznek kárt,

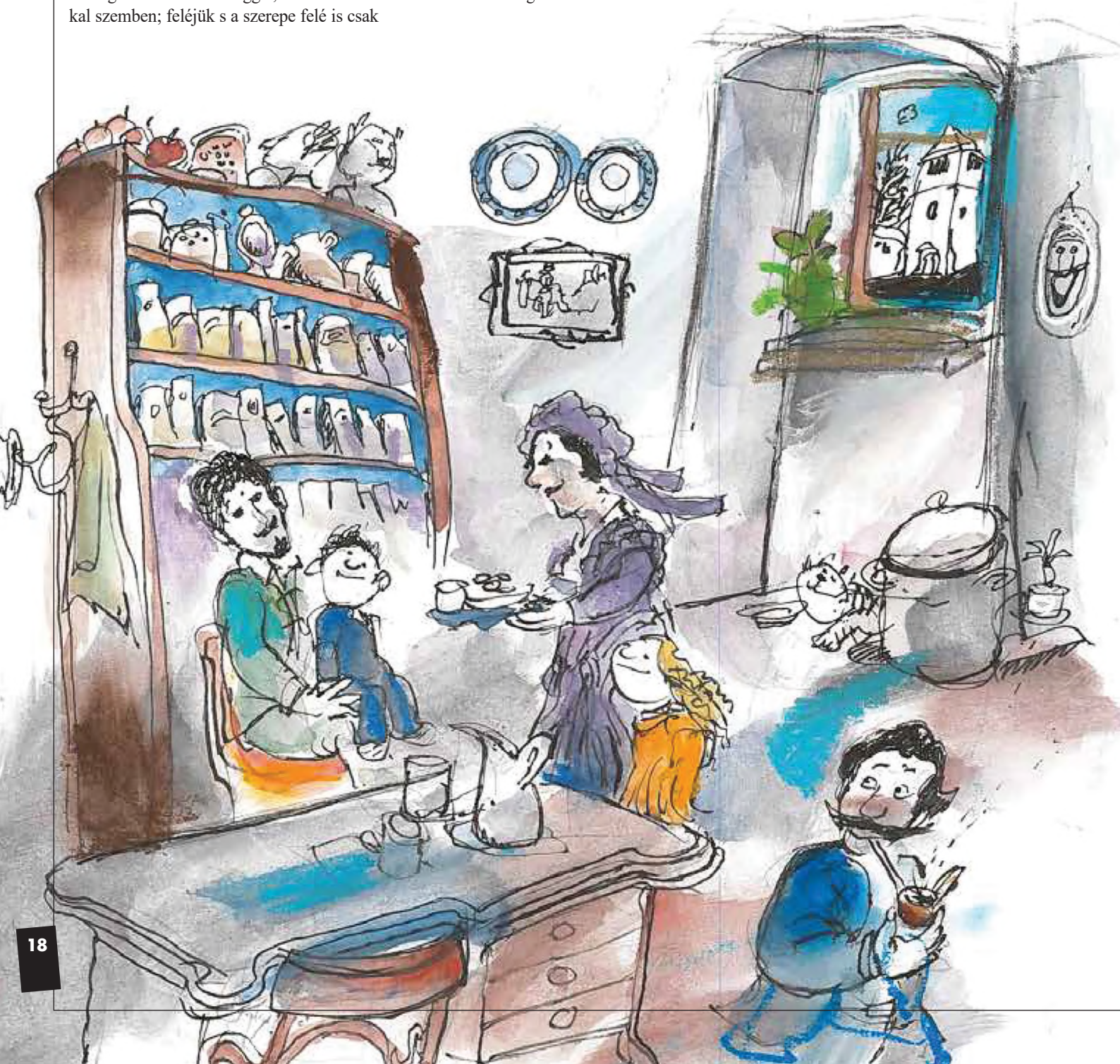
magukban soha. Nem saját érdekeiért: elveit borítja fel az asztalt s a legszívélyesebb baráti viszonyt. Ő, a megmérhetetlen egyéniség, a legnagyobb fegyelemmel beleilleszkedik a közös célért folyó munkába és szövetségbe, sőt maga keresi azt. Nem vetélytársai vannak, hanem ellenfelei. Kortársai közt Arany az egyetlen, akitől dicsőségét félthetné s ő támogatja azt legjobban, nemcsak irodalmi téren, a magánügyeiben is. Kioktatja az írói mesterség titkaira, tanácsokat ad neki, munkára ösztökéli, úton-útfélen portálja, naphosszat szaladgál, hogy kiadót, pénzt és állást szerezzen neki.

Azzá vált volna Arany a példakép nélkül is, akivé vált? A kérdés nem hiábavaló. A szalontai öreg jobbágy-szülök fiát mindannyiszor szinte kötéllal kell kihúzni megszokta környezetéből. Költőnek született, nagy költő, de vérében van az elnyomott parasztság óvatossága, fogyatékossági érzése az uri világgal, a hatalmasokkal szemben; feljűk s a szerepe felé is csak

akkor tesz egy-egy lépést, ha két oldalról is karonfogják. A távoli példakép persze nagyobb biztató erő a jóbarátok szavánál is. A görög és angol studiumokba temetkezett falusi jegyzőnek a rokon szellem mutatja meg az igazi utat. A költők természetrajzához tartozik, hogy titkos szálakon világrésznyi távolságból is érintkeznek s közelebb vannak egymáshoz, mint családtagjaikhoz. Arany igazi mentora nem a derék Szilágyi István, az *érthetetlen szépségek* rajongója; hanem már akkor is a *népköltő*, mikor azt még csak verseiből ismerte.

A Kisfaludy Társaság a *János vitéz* sikerének hatása alatt tűzte ki a népies tárgy elbeszélő költeményre a pályadíjat – a világ egyetlen irodalmi pályadíját, amelyre megfelelő mű érkezett. A fiatal költő nem állt a versenyzők közé, lelke fenekén tán elvárta, hogy a díjat végül neki fogják adni, még a *János vitéz*-ért. Találnak ahhoz foghatót?

Mikor megtudja, hogy találtak, még hozzá olyat, hogy a bírálóbizottság a pályadíjat duplájára emelte, megszerzi Arany kéziratát. – Hány éves ez az ember? – érdeklődik ismerőseinél. – Harminc – felelik azok. – Akkor nem félek – válaszolja. Ő fiatalabb hat évvel. Mit pótolhat az alatt, ha esetleg hátra is szorult. Ez az egyetlen pillanat, mikor Arany iránt valami vetélykedést érez. Ez is nyomtalanul eltűnik belőle, mikor nekiül és a kéziratot egy ülőhelyében végigolvassa. A költeménynek csak hangja és előadásmódora népies; Miklós csak oly módon a föld fia, mint maga Arany; paraszt, de a legvégén mégis fölveszi, vagy megengedi, hogy ráadják a nemesi köntöst; a mű egyetlen igazi népi sarjadéka, az öreg Bencze, mintaképe a hagyományos jó szolgának... A nép ilyen szerepeltetése ellen a legelőkelőbb

rétegeknek sem lehet kifogása; a *Toldi*, a polgárisított *János Vitéz* mindenkit lenyűgöz. A fiatal költőt bizonyára a reális ábrázolás és a népi nyelv művészi magaslatra való emelése kápráztatja el. Megírja a híres verset és levelet.

Aranyt valóban semmi sem tehetett oly boldoggá, mint ez az üdvözlés. Ha senki sem gondolt rá, ő érezhette, mit köszönhet *Toldi János Vitéz*-nek, mit köszönhetett már *Az elveszett alkotmány A helység kalapácsá*-nak. Ismeri a „haragos” népköltő híret, bizonyára olvasta a verseket és nyilatkozatokat, melyekben az pályafutásában szinte léptenként cokit kiáltott a nyomába törtető utánzó-hadnak. Ő nem epigon, az kétségtelen; de kétségtelen a rokonság is. Egy területen működnek – hogyan fogadja majd őt a fenegyerek pályatárs, akinek kötekedő-marakodó természetéről annyit regélnek? Képzeld el a magába vonuló, mindenkiben ellenséget szimatoló lélek felszabadulását. *A magyar irodalom legszebb férfibarátsága kezdődik*. Regény sem ábrázolt még úgy önfeláldozást, önzetlenséget, mint amilyen e két ember egymásnak és egymásról rótt írásában felénk árad. Levelezésük a világirodalomban a legtökéletesebb alkotás két férfi egymás iránt való ragaszkodásáról.

A fiatal költő jár elől. A második levelében már tegezi Aranyt. „Én olyan ember vagyok, hogy amely házba bemegyek, szeretem magamat hanyatt vágni a ládán...” Mint a szélvész csap be a nyugalomkedvelő notárius házába és érzelmvilágába. Fesztelenségével a gyógyíthatatlan bizalmatlankodót, az örök tétozó bizalmasságra, forradalmi állásfoglalásra és harcra serkenti.

Március idusához (17.)

A márciusi eseményeket a költő újra és újra csak kezdetnek, méltán nagyszerű és dicső kezdetnek nevezi. „Nehezebb a gyermeknek az első lépést megtennie, mint mérföldeket gyalogni a meglett embernek.” Ő maga világosan látta az irányt, ki is fejezte. Legkedvesebb versének a legsikeresebbet, e napok emlékét, a *Nemzeti dal*-t tartotta. De március hangulatát nem ez a költemény fejezi ki legjobban, hanem az a másik, az a „valóban veszett”, ahogy egy pozsonyi kortárs nevezi, az 1848. *Martius II.* című, a pesti rémhír mellett a reform-törvények leghatásosabb gerjesztője, amely csak Egressy szavaló könyvében maradt fenn, melynek kezdő soraival a gúnyoló Széchenyi kösztöngette főrendű barátait: *Dicsőséges nagy urak, hát / Hogy vagytok?*

Hanem mégse! – A verset a jól ismert hangváltás teszi hitelessé, az indulat mesteri megtorpanása, mely ebben a költeményben háromszor is bekövetkezik. Feledjük el a multat, bocsássuk meg a kínokat, a haza érdekében nyujtsunk kezét, ha egyenlő fél gyanánt nyujthatunk. A föl-föltartóztatott harag a befejező fenyegetésben önti ki erejét. Teljes egyenlőséget... szaporán... mert ha nem: *Az uristen kegyelmezzen tinétek!* Ki ne látná, mint görcsösül a hazafi esküre emelt tenyere a forradalmár sujtó öklévé? A versek szinte szabályos váltogatással ezt a mozdulatot idézik. A költő ezzel a gesztussal mutatott indulást és irányt a márciusi eseményeknek.

Az apostol (9.)

Az Apostol a költő eszméinek szótára. Hogy mit jelentenek műveiben ezek a szavak: boldogság, szabadság, isten, pap, lázadás, zsarnokság, király, arra ez a modern hősköltemény felel, melyben az irodalomtörténet oly készségesen emelte ki, sőt túlozta a hibákat. Szilvesztert a társadalmi nyomor érleli forradalmárrá. A külváros sikátorainak szennyje, aztán a lakájkodás egy gazdag úrnál, ez világítja meg a társadalom szerkezetét. Szilveszter a nemzetért és a hazáért küzd, de a kastély ura és a falusi pap, a szabadság minden született és szakmai ellensége igen helyesen társadalmi forradalmárt lát benne. A hős így a királyban nem egy üres szólamot: az elnyomás alapuló rendszer fejét, minden visszaélés szentesítőjét veszi célba. Ez az első lépés a fejlődés útján.

A költeményben, igaz, a gazemberek túlságosan tökéletes gazemberek; de nem a romantikusoknak volt-e igazuk, mikor ilyen alakokkal tömték tele a világot? Lassan vissza kell kanyarodnunk az ő társadalmi szemléletükhöz. A költemény itt-ott Sue hatását mutatja, de csak úgy, ahogy Dosztojevszkij művei. S nem volt-e a költő ifjúsága is olyan, mint egy Sue- vagy Dickens-regény? A hosszú vers minden fejezete mellé oda lehetne írni egy-egy utalást: ez a pozsonyi másoló-szoba, ez a hazátlan kóborlás, ez a Hatvani-utcai hónapos odú, ez Erdőd, ez Szabadszállás, ez Júlia, a költő elképzelése szerint... Az utolsó jelenet pedig talán a jövő, ha nincs Segesvár.

A költemény ellen az lehet az egyetlen kifogásunk, hogy túl gyorsan készült. *János Vitéz*-t sietségében is biztosan vezették a mult: a népmesék jóakarató tanácsadói és hétmérföldes csizmái. Szilveszter ismeretlen területen: a jövő felé halad. A táj még ködös; nem is azt kell néznünk, hanem a vívódó hőst, kinek gondolatait, rokonszenves lelkesültségét itt is mesteri szavak örökítik meg. Szótárnak neveztük előbb a művet; csak egy címszót érintünk: mit értett a költő azon, hogy fejlődés.

A szőlőszem kicsiny gyümölcs, / Egy nyár kell hozzá mégis, hogy megérjék...

(1936)

BOZÓK FERENC

PETŐFI SÁNDOR FELSZÁLL A VONATRA

Az első nyilvános, személyszállító, gőzüzemű vasút 1830-ban indult útjára Angliában. Magyarországon, jórészt gróf Széchenyi István inspirációjára, 1836-ban született meg a nagy felismerés arról, hogy a vasúti közlekedés hazánkban is nélkülözhetetlen lesz. Meg kell jegyezni, hogy a vasút („vas ut”) kifejezést Széchenyi István már 1828-ban használja, a *Lovakról* című írásában. Még nem szóösszetételként, hanem szó szerkezetenként és a lovak Angliában látott kötőpályás vonóerejére utalva: „Egy vas Ut, ámbár azon gyengé 180 mázsát is elhúzhat, még sem ér semmit...ha tisztán kevesebb kamatot hoz be ötnél hatnál; azon vas Ut pedig sokat ér és fenn is marad, melyen egy erős ló ha mingyárt csak ötven mázsát húzhat is de hat, hét kamatnál bizonyosan s állandósan többet ád.”

Gazdasági okokra hivatkozva a munkálatok valamelyest csúsztak, így „csupán” 1846-ban indult az első vonal, Pest és Vác között. A Bajcsy-Zsilinszky út (korábban Vilmos császár út) sarkán lévő indóházból indult a legelső vonat országhódító útjának első állomására, Vácra. Ha ezt az indóházat, a kiindulási helyszínt próbálnánk lokalizálni, akkor napjainkban a Nyugati pályaudvartól kissé eltolva, a mai Teréz körút helyén, a pályaudvar főhomlokzata előtt találnánk. A vasút 1846-tól a gyaloglás, a ló, a szekér vagy a delizsánsz helyébe lépett. A delizsánsz (francia: voiture de diligence – gyorskocsi) lófogatású személyszállító postakocsi volt. Rögzített útvonalon, menetrend szerint közlekedett Buda és Bécs között hetente

egyszer. A delizsánsznak maximum nyolc kilométeres volt az óránkénti sebessége. Ehhez képest az „új jármű”, a korabeli vasút már 25 kilométeres óránkénti sebességgel „száguldott”. Hétfő reggel indult Bécsből, és szerdán délelőtt ért Pestre, optimális útviszonyok esetén. Időnként azonban elakadt vagy felborult a kátyús úton. A tervbe vett menetrendhez viszonyítva egynapos késés a nem várt körülményekkel is kalkulálva „belefért” a nagyvonalúan tolerált menetidőbe.

Egészen pontosan 1846. július 15-re datálható a magyar gőzüzemű vasút születésének napja. Elterjedt tévhit, hogy Petőfi utazhatott ezen a debütáló vonaton, azonban később, 1847 decemberében orvos barátjával, Sass Istvánnal valóban utazott ezen a vasútvonalon az akkor Vácra élő szüleihez. Sass István Petőfinek sárszentlőrinci iskolatársa volt, barátságuk, személyes kapcsolatuk egész életükben tartott, Petőfi haláláig. A ház, ahova vonatoztak, ma is áll Vácra. (Báthory utca 15.) A váci ház homlokzatán büszkén hirdeti egy emléktábla: „Ebben a házban laktak 1847-48-ban a költő szülei. Itt írta a nagy költő az *Anyám tyúkja* című költeményét.” Sass István a Petőfivel közös váci vonatozásról így emlékezik vissza: „Sürgős lévén megérkezésünk, amint Vácra megállt a vonat, azonnal (Petőfi) szülei lakására siettünk.” (Illyés Gyula: Petőfi, Nyugat, Budapest, 1936)

Ez az utazási élmény ihlette tehát Petőfi híres, *Vasúton* című versét. Megjegyzendő, hogy ugyanebben az esztendőben bocsátották vízre az első balatoni gőzhajót is. A vasút megjelenése Petőfin kívül természetesen számos alkotót megihletett a klasszikus világ- és magyar irodalomban. Talán kevésbé köztudott, hogy Madách Imre (akinek idén, Petőfihez hasonlóan, szintén kétszázadik születési évfordulóját ünnepeljük) már 1844-ben írt a vasútról, amikor a vasútépítés Magyarországon még csupán a fent említett homályos, de lázas tervezési és előmunkálati fázisban volt: „Milyen lelkesedés kis Nógrád nagy teremében, / Ébred a korszellem; – a vita tárgya: vasút. / S oh, mily csodás látvány! füst, gőz, zaj, tán jön a mozdony, / Mely robog, eltűn? – Nem! Nagyszavú Báthly beszélt.” (Nógrádi képcarnok) Ennek a Madách-versnek igazi kuriózuma, hogy a vasút szóösszetételünket és a mozdony szavunkat nagy valószínűséggel Madách használta először a magyar költészetben.

Nem sokkal, egy esztendővel Madách idézett verse után Arany János is említi a Magyarországon ekkor még nem induló, de már munkálati fázisban lévő vasutat, Petőfit szintén megelőzve, *Az elveszett alkotmány* harmadik énekében, 1845-ben: „Hány kapocs, és hány sín kell a vasutakhoz?” A mozdony szót pedig talán Kriza János említi a magyar lírában először a *Lovát keresi, rajta ül* című versében, szintén még az első magyarországi vasút konkrét indulása előtti időszakból: „Vagy tán haladásod még gyorsabbnak véled, / Ha lovadat gőzös mozdollyal cseréled.” A vasút különben nyelvújítási szóösszetételünk, nyilván külföldi példák nyomán. A németben Eisenbahn, a franciában chemin de fer. Az angol nyelv railway szóösszetételében a rail sínt jelent, a way pedig utat. A mozdony a mozgással kapcsolatos szóalkotás a mozdul, mozog igék szótövéből, -ny névszóképzővel, szintén a nyelvújítás korának leleménye és szintén találunk külföldi mintát: loko-motiv (movere: mozgat).

A 19. századi nagy klasszikus költőink még ritkán, de már használják a vasút és a mozdony szavunkat egyaránt. (Tompai Mihály: *Jóczik Jónás futása*; Vajda János: *Vasúton*; Reviczky Gyula: *Úton*; Arany László: *A hunok harca*...) A huszadik században már az idézetek tömegét vagy gazdag, vonatos témájú antológiát lehetne gyűjteni, összeállítani. Legtöbben a gyorsabb közlekedés lehetőségét, a sebesség mámorát üdvözlötték az új találmányban, a „vasparipában” vagy a „gőzpöfögészeti tovalöködönben”. Heinrich Heine a közlekedés „kolumbuszi fordulatának” nevezte a vasút megjelenését. Walt Whitman préríken száguldó gőzösében, a téli mozdonyban, a „tűztorkú szépségben” a modern élet, a fejlődés, a mozgás és erő, a jövő szimbólumát ünnepelte mámorosan. Nem minden költő osztozott azonban a többség mámoros, vasutat üdvözlő eufórikus örömeiben. Petőfi orosz kortársa, az 1821-ben született Nyikolaj Alekszejevics Nyekraszov a *Vasút* című versében például a vasúti munkások kizsákmányolását kárhóztatja a vasútépítésben: „Hidakon átsuhan, földeket átszeli, / Szárnyal az út egyenest, / Ám orosz emberek csontja szegélyezi. / Mennyi, de mennyi! Te sejtéd-e ezt?”

Petőfi Sándor *Vasúton* című versének több sorát szinte már preexpresszionistának nevezhetnénk:

„Száz vasutat, ezeret!
Csináljatok, csináljatok!
Hadd fussák be a világot,
Mint a testet az erek.

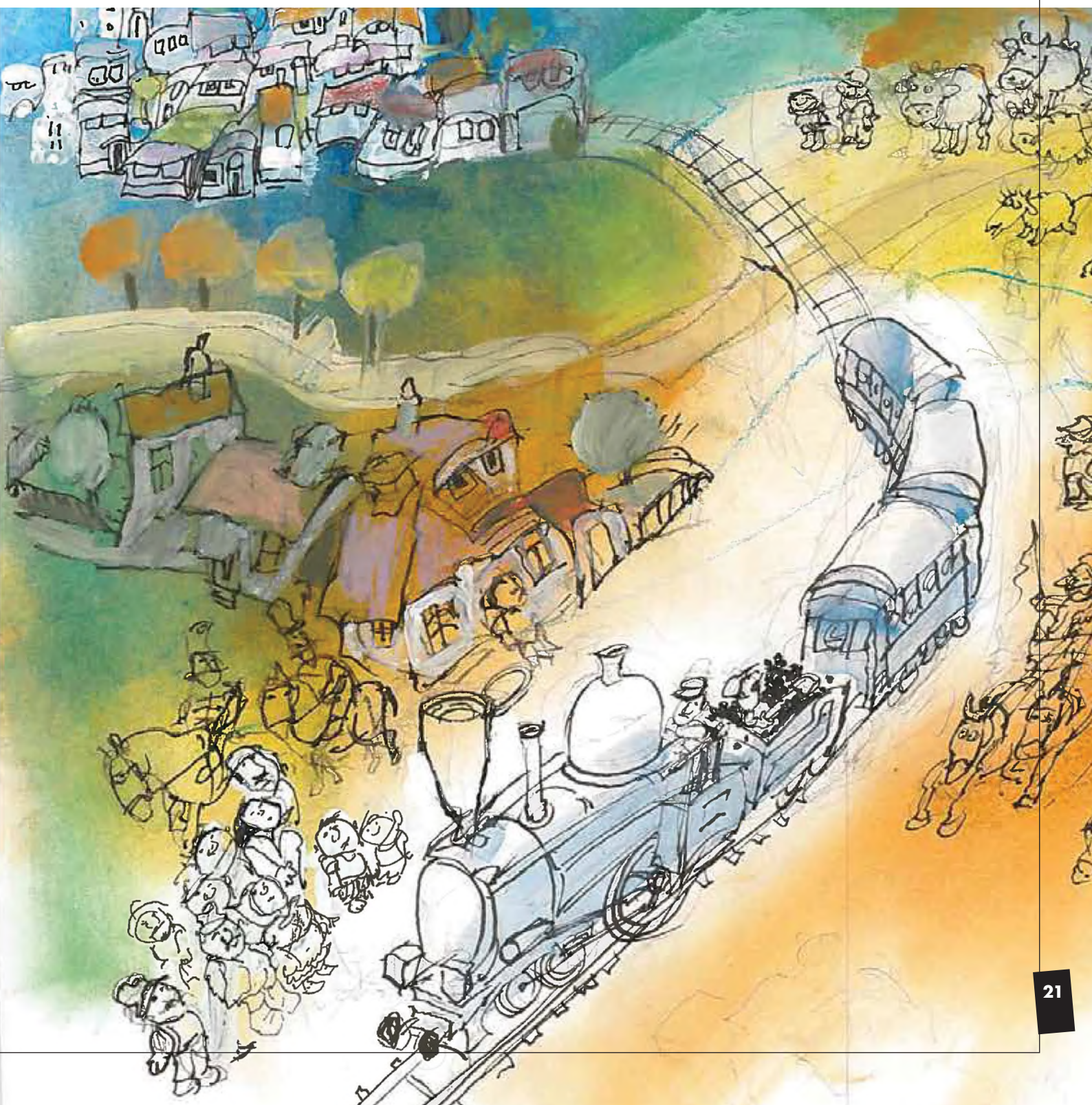
(...)

Miért nem csináltak
Eddig is már?... vas hiányzott?
Törjetek szét minden láncot,
Majd lesz elég vasatok.”

Mintha a közelgő forradalom váteszi előérzetével zárulna a vers: „Törjetek szét minden láncot”. Önkényesen azt is hozzáfűzhetnénk, hogy „fényesebb a láncnál a kard.” „Petőfinél a vasút a forradalmi fejlődés jelképévé emelkedik” – írta Illés Lajos a Csillag (nem összetévesztendő a Magyar Csillaggal!) folyóirat 1954. júliusi

számában. Ferenczi László ezt látja meg benne: „Noha a világszabadság szó nem szerepel a versben, a földet vérerekként behálózó vasút annak jelképe.” (Ferenczi Sándor: *Petőfi Sándor*, in. *Irodalomtörténet*, 1993. 24/74. évfolyam). Noha a *Vasuton* nem tartozik a legismertebb Petőfi-versek közé, jelentősége és hatása mégis vitathatatlan. Még a korabeli Ludas Matyi satirikus viccclap 1983. február 10-i számában is megjelent Szűr-Szabó József karikaturista rajza alatt egy ebből a versből vett idézet: „Ezek a föld erei, bennök árad a műveltség.” A Petőfi-idézethez tartozó karikatúrán lumpenproletárok isznak és kártyáznak egy vonatfülkében. Az említett Ludas Matyi-lapszám a vasúttal kapcsolatos viccekből és karikatúrákból *Megy*

a gőzös? címmel közölt külön összeállítást. Kassák Lajos a *Mesteremberek* című expreszionista-futurista versében már „huszadik századibb”, harsányabb hangon szól, de szinte Petőfi elragadtatását ekhózza: „a döglött sínekre tüvöltő, tüzes lokomotivokat lökünk, hogy ragyogjanak és fussák be a pályát, mint az ég szédületes meteorjai”. Filippo Tommaso Marinetti, a futurizmus atyja már nem éri be a vonat sebességével, a mámorítóbb versenyautót dicséri (*Óda a verseny-automobilhoz*). Marinetti már nem igényli a kötött sínpályát, a futurista költő már a kötetlenebb sebességkultusz apostolaként szólal meg: „és meglazítom érc-fékeid, robogj, / robbanj ki részegen a szabadító Végtelenbe!” (Kosztolányi Dezső fordítása).

KALLA ZSUZSA

PETŐFI TAVASZA

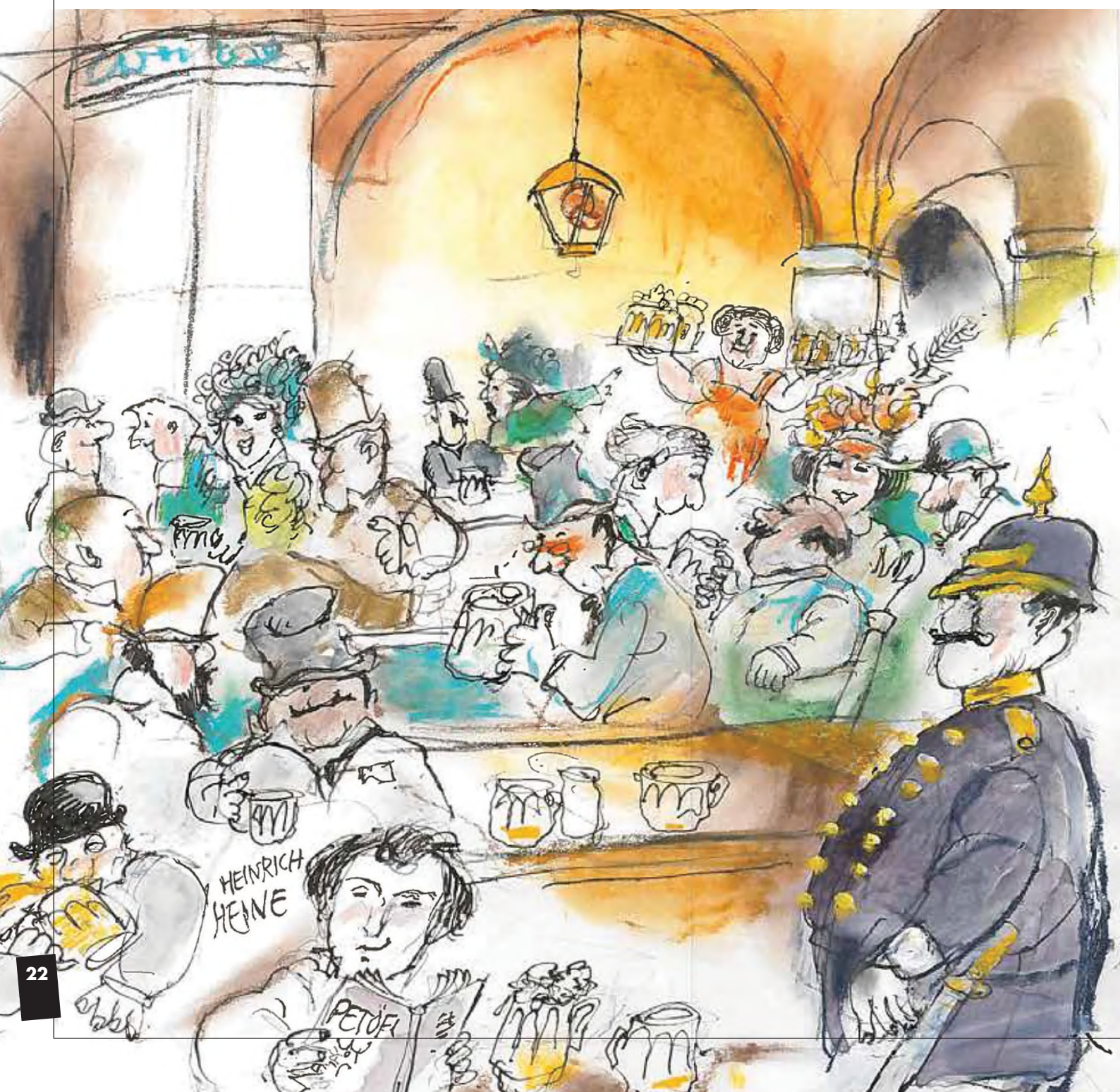
„Én csak arra vagyok hivatva, hogy az első lökést tegyem...”
(Lapok Petőfi Sándor naplójából)

Petőfi Sándor a szaktörténészek portrévázlataiban hol úgy jelenik meg, mint a forradalmi eseményeket, a Habsburg-házzal való szakítást előre látó vátesz-költő, másutt áldozat, aki fegyelmetlen, belső erkölcsi parancsra lép a közélet színpadára, s csak a helyzet kényszeríti, hogy felcserélje a tollat a szószóki emelvényvel. Vannak, akik Petőfi politikai rátermettségét, kiváló taktikai érzékét emelik ki.

A költő közéleti megnyilatkozásait vizsgálva, elmondható: „akciói-

ban” valószínűleg kevesebb volt a véletlen és váratlan elem, mint azt köztudatban élő, kultikus Petőfi-kép sugallta. Már 1848 előtt jórészt kezében vannak a korabeli kommunikációnak, a hatáskeltésnek azok a kimunkált eszközei, amelyek alkalmassá teszik arra, hogy új stílusú, új bázisú véleményvezérként lépjen fel.

Az 1840-es évek második fele Petőfi számára meghozza az országos ismertséget, a sajtó több orgánumban jelennek meg meghökkentő gondolati tartalmú, szókimondó versei. Még ellenfelei is elismerik írásainak mozgósító erejét, a konzervatív kritika pedig mindig is politikai felhangot tulajdonított Petőfi népies tárgyú verseinek.

Az irodalom közegéből a politikáéba átmenthető másik fontos tapasztalat Petőfi számára annak elsajátítása, hogyan kell egy laza, többé-kevésbé heterogén csoportot egységes fellépésre bírni, többek nevében nyilatkozni. Nagy szerepe van a Tízek Társasága végeredményében sikeresnek mondható nemzedéki sztrájkjában, az itt szerzett gyakorlati tudás is kamatozik majd a következő két évben.

Kávéházi előkészületek, 1848. január–március

Petőfi politikusi készülődésének gyakorlati terepe a fiatal írók, publicisták, a majdani márciusi ifjak köre, a kávéház. Ez a helyszín egyben új stílust, a politizálás új módját is jelenti az irodalmi szalonok, a diéta, a megyegyűlések világához képest. Más társasági viselkedés, a kifejezés fesztelensége, a szókinsnek a hétköznapihoz való közelítése, sőt a káromkodásig elmenő szabadosság jellemezte ezt a közeget, Petőfi megtoldotta ezt vállalt „plebejusságával”, a társadalmi normákat felrúgó demokratizmusával Vajda János jegyzi fel, hogyan „bökkentette meg” Petőfi a következő kijelentésével Károlyról, az ifjak népszerű pincérről tudakozódván: „Sajnálom igazán – mondá –, hogy kezét nem szoríthatok vele, mert *imádtam* ezt az embert.” „Emlékszem, hogy noha jóval fiatalabb Petőfinél, magamban szinte megbotránkoztam az egyenlőség s testvériség ilyenét gyakorlati hű alkalmazása fölött.”

A kávéház találkozóhely is, a gyakorlati cselekvés színtere, itt tervezi meg az ifjúság közös akcióit. Véleményüket, erejüket demonstrálják macskazenével, szervezett színházi tapssal vagy füttyel. Az ifjak egymáshoz laza szálakkal kötődő, mégis erősen hierarchizált világában az olvasottság, a világismeret, a szónoki képességek révén lehetett vezető szerepre szert tenni. Petőfi ezen a terepen válik a Pilvax „hősévé”, vezéregyenlőségé. Népszerűsége, elismertsége azonban ezen a körön kívül sem kétséges, ahogy *Wiener Zeitschrift* pesti levelezője írja a költő „mint ember rendkívül rokonszenves – egyedülálló, magasan kiemelkedő a nemzeti szépirodalomban”.

Petőfi főszereplő kíván lenni, ezt sugallják erős küldetéstudatról árulkodó versei, melyekben a vágyott tettek tere mintha a költészet, az irodalom szféráján is túlmutatna. „Rómában Cassius valék, / Helvéciában Tell Vilmos, / Párizsban Desmoulins Karmill. / Itt is leszek tán valami” – írja 1846 őszén, pár hónappal később ezt a lendületes sort veti papírra: „S eddig csak írtam, hol van még a tett?” (*Ujnonnan visszajött a régi baj*. 1847. febr.)

Közös szellemi felkészülésük fontos eleme a francia forradalom kultusza. Míg Kazinczyék, Kölcseyék generációja borzongással vegyes csodálattal, de mindenképpen erős tartózkodással szemlélte a franciaországi eseményeket, az 1840-es években már a lelkesedés, az azonosulás a meghatározó. A forradalomtörténetek sugallta pesszimizmuson, a hiábavalóság, a kilátástalan küzdelem érzésén felülkerekedik a költőben a forradalom, a tett, a cselekvés nagyszerűségének érzete, ez a fordulat talán Lamartine-nak *A girondiak* története olvasmányélményéhez kapcsolható. „A jogok-kinyilatkoztatása lőn az új evangéliom. Ezután a szabadság a nép vallása.” Lamartine szavait csaknem szövegszerűen visszahangozza majd 1848 májusában Petőfi naplója: „Évek óta csaknem kirekesztőlegesen olvasmányom, reggeli és esti imádságom, mindennapi kenyerem a francia forradalmak története, a világnak ez az új evangélioma, mellyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit. Minden szavát, minden betűjét szívembe véstem, és ott benn a holt betűk megelevenedtek, és az élethez-jutottaknak szűk lett a hely, és tomboltak és őrzöngtek bennem!”

A márciusi ifjak forradalomkultuszában – a liberális nemesség egy részének angol orientációjával szemben – szerepet játszott a francia kultúra iránti elkötelezettség. Szinte mindnyájan fordítanak is, Petőfi irodalmi kedvencei Béranger, Sand. A forradalom kultusza külsőségekben is tettest öltött. Közismert, hogy a költő biedermeier otthonának egyetlen luxusa a Párizsból rendelt drága metszetsorozat: a francia forradalom arcképcsarnoka.

Petőfi 1848 előtt csak laza kapcsolatokkal kötődött a politika hagyományos megyei, diétai színhelyeihez. 1846-ban belép a Pesti Körbe,

1847-től tagja volt az Ellenzéki Körnek, a liberális ellenzék fórumának, de inkább költői, mintsem politikusi minőségben működött közre. Verseket jelentet meg az *Ellenőr*-ben, 1847. március 16-án, a József-napi vásárra időzített ellenzéki köri estélyen szavalja el a *Dalaimat*, és *A nép nevében*, amely több ponton Kossuthék programjára rimel, a kiváltságokról lemondani nem akarókat figyelmezteti drámai erővel.

E néhány találkozási pont kivételével Petőfi nem vesz részt a liberális nemesség reformmozgalmában: „Politikai életünket távolról néztem, vagy rá sem néztem, amiért részint egyoldalúsággal, részint bűnös egykedvűséggel vádoltak! A rövidlátók! Én tudtam azt, amit ők nem tudtak, és azért szánakoztam a napi politika kurjongató hősein, s mosolyogtam a fontosságot, melyet magoknak tulajdonítottak; tudtam, hogy az ő fényes tetteik és beszédek nem egyéb, mint homokra rajzolt kép, melyet a bekövetkezendő viharok első lehellete elsöpör...” – írja később a *Lapok Petőfi Sándor naplójából* című művében.

1848 januárjától ez a tartózkodó viszony kissé oldódik. A palermói, majd februárban a párizsi hírek a Pilvax körét is közelebb sodorják a reformellenzék gyakorlati politikai lépéseikhez. Kossuth március 3-i felirata hatására, a forrongó Bécs híreit hallva tette készen állnak. Petőfi Városlódról, ahol öccsét, Istvánt látogatta meg, siet fel Pestre, fél, nehogy elmulassza a döntő pillanatot. A pesti fiataloknak hamarosan a tényleges politikai cselekvésre is lehetőségük nyílik: a március 19-ére tervezett reformlakoma előkészítésében jutnak szerephez, sőt, maga a terv is Petőfiék köréből származik.

Két vers: 1848. március 11–14.

A nevezetes márciusi nap eseményeinek elemzése előtt idézzük fel Petőfinek két híres-hírhedt, közvetlenül a forradalom előtt született versét, s próbáljuk úgy olvasni, ahogyan a korabeli olvasó is tette, nem csupán „műként”, hanem rölapként, „izgató irásként”.

Mindkettőt, a *Dicsőséges nagyurak...-at* és a *Nemzeti dalt* is egy szinte biztosan bekövetkező pesti megmozdulásra készülődve írja. A két szöveg Petőfi taktikai érzékéről, politikusi érzékenységéről vall, arról, hogy írás közben szinte maga előtt látja a leendő olvasót, el tudja képzelni reakcióit, kiszámítani a versek keltette hatást.

Az egyik fenyeget, kiélezi az ellentéteket, régi félelmeket, beidegzettségeket hoz felszínre, itt a költő az olvasót, legalábbis a többséget mintegy provokálja. A másik az ősi, nemzeti egységre hivatkozik, a közös múlt egyesítő képeire, a költő az olvasó mellett áll, mindenki egy sorban.

A *Dicsőséges nagyurak...* című versét 1848. március 11-én mondja el Petőfi a Pilvaxban. A vers helyszíne a vidék, címzettjei a felsőtábla, a Kossuth március 3-i feliratát tárgyalni nem akaró mágnások, azonban a szöveg versszakról versszakra átcsúszik egy mi-ők ellentétpárba, azt sugallja, hogy az egész nemesség néz farkasszemet a föld népével, sőt azt is, hogy a költő áll e felkelt paraszthadak élén. A szöveg egy véres parasztlázadás – a megelőző évtizedekből nem ismeretlen – fenyegető vízióját idézi fel, játékos verselése azonban előkészíti a föloldó végkövetkeztetést: van még mód a megegyezésre, a pusztító indulatok visszafojtására.

Lehet, hogy elsőként ezt a verset szánta Petőfi a reformlakomára, s ezért próbálta ki hatását a Pilvax közönségén. A költő szavalata után a felháborodás óriási, Jókai szerint Petőfi az egyértelmű elutasítást látva nyilvánosan elégeti a kéziratot. A szöveg az utókorra Egressy Gábor, Petőfi színész barátja szavalókönyvében marad fenn. Számos példánya titokban kerengett az országban, levelekben terjedt, ez a vers volt 1848 márciusának egyik legtöbbet másolt kézírata. Később merült fel a gyanú, hogy még meglevő példányaikat kinyomtatták. Ez a vers valószínű magja annak a pozsonyi diétát nagyban befolyásoló rémhírnek, hogy Petőfi felfegyverzett parasztok tömegeinek élén táborozik Rákoson, ez a híresztelés adja a forradalom napjaiban a döntő lökést a jobbágy-felszabadítás kimondásához.

A verssel kapcsolatos indulatok sokáig nem jutnak nyugvópontra. Bártfay László, a nyugalomra vágyó pesti polgár és vidéki testvére így

értékelik: „Eddig ugyan személy- s vagyombiztonságunk nem támadtatott meg; azonban a néptömeg olyan mint a hó-lavína; nyomrul nyomra szaporodik, s magával sodor a mélységbe. Hogy a rosz akarat nem hiányzik, láthatod a tulsó lapra írt gyönyörűséges felhívásból is. Oh, valóban betegek s gonoszak vagyunk. De hol vannak hát az Üdvözítők? Ha felháborították a sárkányt, álljanak elő s állítsák vissza a rendet, melly mindenfelé szakadozik. A mit készítettek, most már szabályozzák is. [...] a volt oppositio szepeg, mert hiszem, torkára fog forni a rögtönzés, s úgy látom hogy: az akasztani való Petőfi Sándor az új divatu nyakravalót számunkra készít!”

A kézről kézre járó másolatok politikai hatására jellemző, hogy a Rendre Ügyelő Választmány határozatban utasítja Petőfit, hogy a még fellehető példányokat, „amelyek keze közé kerülnek”, semmisítse meg. A költő a hatalom pillanatnyi részeseként, sőt megszilárdítójaként, kötelezi magát a határozat végrehajtására.

Közvetlenül a márciusi forradalom előtt, az európai események lázában az Ellenzéki Kör petíciójával Kossuthék feliratát támogató refobankettre készül a *Nemzeti dal*, a liberális nemességgel közös célokot elérni kívánó radikálisak hazafias szövege. A szöveg az általánosságok síkján mozog, a zsarnokság ellen szólítja egységbe a nemzetet, a dicső múlt, „ősapáinkra” hivatkozik: bizonyára nem a benne feszülő gondolatok miatt lesz a forradalom legnépszerűbb verse, inkább hangjának ereje, őszinte pátosza, elevensége nyűgözi le az olvasót.

Márai Sándor a vers sikerének kulcsát az alkalomszerűség-örökérvényűség kettősségében látja: „Egy nagy érzés hitelessége fűti a verset, olyan mélyárammal, a szenvedélynek és meggyőződésnek olyan sugárzásával, mely elől semmi korban semmiféle korú és rangú-rendű olvasó nem tud kitérni - senkisé, aki ért és érez magyarul. [...] A vers forró fővel, de hideg szándékkal készült. Aki írta, politikusnak is kitűnő: tudja, hogy a tömeg, melyhez e szavakkal fordul, a pillanatban, mely válságos, az erkölcsi felszólítást pattogó sallangos csomagolásban hajlandó csak elfogadni. A vers az utcára készült, s ennek megfelelően öltözik. Hangütése, ostromsattogtatásra emlékeztető rövid sorai, karakán kiállása, a megszólítás közvetlen hetykesége, mindez tudatosan hordóra készült – csak éppen nem a politikus beszél e szavakkal a hordóról, hanem a költő, aki az alkalmi helyzetben célszerű szavakkal is az örökké valót mondja ki.”

A vers korabeli népszerűségének egyik kulcsa mindenképpen nyilvánosságra kerülésének módja. A pesti forradalom szimbólumává váló költemény, „Petőfi himnusza” hihetetlen karriert fut be: napok alatt országosan ismertté válik, színházakban, népgyűléseken szavalják, hamarosan nem lehet közéleti eseményt elképzelni nélküle, „mint polgári miatyánk imádkoztatik” – írja a *Hazánk* 1848. márc. 18-án. Már a forradalom napjaiban több megzenésítése, fordítása lát napvilágot, ezzel esketik fel a nemzetőrséget, tanítják az iskolákban, szoborvázlat, az egyes szakaszokat megjelenítő allegorikus metszetsorozat készült a vers nyomán.

„A közönség elragadtatása akkor ért tetőfokra, amikor a mi kitűnő Petőfinknek minden magyar szívbe beírt Nemzeti dalát adták elő. A közönség egy része együtt énekelte az ünnepélyes szavakat, komoly férfiak könnyeztek, és minden arcon a nagy forradalmi vívmányok boldogító tudata ragyogott” – írja a *Morgenröthe* a német színházban a bécsi forradalom áldozatainak tiszteletére rendezett ünnepségről. Amikor egy öngyilkos szabólegény zsebében megtalálják a vers egy röplappéldányát, a *Der Ungar* hírovtatának szerkesztője így kiált fel: „Tehát a lelkesítő, bátorító szavak sem önthettek lelket a csüggedőbe!”

Ami ezután következik, jól ismert – lépéseit kívülről tudja mindenki. 1848. március 15. örökre „Petőfi napja” lesz. A kortársak és a nemzet emlékezetében is így, együtt maradnak meg: a költő és a világváltoztató pillanat, amelyet a memoárok tanúsága szerint a jelenlévők mindegyike életre szóló, meghatározó élménynek érez, korszakváltásnak, olyan napnak, amelyen a korábban rendíthetetlennek látszó falak omlottak le.

Petőfivel a magyar közélet porondján egy addig ismeretlen, élesen

és pontosan fogalmazó, szókimondó politikai stílus jelent meg, amely nem elsősorban megszólalásainak a különböző csoportosulások számára való elfogadhatóságát, az érdekegyeztetést tartja szem előtt, hanem saját nézőpontjának, hangjának a másokétól való megkülönböztetőségét tűzi ki célul, s önálló támogatócsoport: hallgatóközönség, olvasótábor megszólítására törekszik.

E radikális retorikának, a meghökkentő, sokszor provokatív akcióknak meglehetősen szűk a mozgáster: terepe szinte kizárólag a főváros, és bizonyos, kiélezett politikai helyzetekben válhat olyan fontossá, hogy akár az ország hangulatát is képes befolyásolni.

E stílus használata nem jelent ugyanakkor politikai rugalmatlanságot vagy a napi politikai érdekszövetségek világában való tájékozatlanságot, megszólalásai várható következményeivel nem számoló vehemenciát. Így időnként talán még nagyobb szabású, a liberális ellenzék egyes tagjait maguk mellé állító kombinációk, tervek, taktikák részese lesz Petőfi e radikális csoport tagjaként.

Politikusi portréját a költő részben maga építi fel: a heves, meggondolatlan, de elvhű, tiszta erkölcsű személyiség rajzát adja. „Népszerűségi indexének” erőteljes mozgásait jól érzékeli, képes magyarázni, korrigálni a magáról kialakult sémát. Mint szerkesztő kitűnő ütemérzékkel követi a napi eseményeket, mindig az aktuálisnak érzett verseket veszi elő fiókjából. 1848–49 során az időről időre háttérbe húzódó Petőfi feszült figyelemmel követi a radikális politizálás árapályait, hogyan változik a Batthyány-kormány ellenzékének befolyása az országgyűlésben, s szinte mindig feltűnik a közélet porondján, amikor egy-egy válság forradalmi helyzetbe sodorhatná a fővárost.

Március 15-e azonban egyszeri, megismételhetetlen esemény marad, a szabadságharc kitörésével széthull a fiatalok tábora, megszűnik Petőfi körül az őt éltető irodalmi-politikai közeg, a sajtó struktúrája átalakul, s a nyilvánosság eszközei sokkal korlátozottabban állnak rendelkezésére. A katonai Petőfi hírlapokban megjelenő versei, tudósításai, publicisztikai elsősorban emberi, költői dokumentumok, a politika világát már kevésbé befolyásolják.

A költő erőteljes, sőt karizmatikus egyéniségének hangsúlyozása már ekkor megjelenik. Közele ismerősök, barátok festik meg a személyisége egyes vonásait jelentősen eltúlzó portrét. Szász Károly jegyzi fel róla naplójában, hogy „Még [biliárd] játékában is valami meglepőleg erélyest, elhatározottat találtam.” Egressy a forradalomról szóló friss beszámolójában jegyzi le a következő sorokat: „Ekkor Petőfi fölemelkedik, mint egy túlvilági alak, mint megtestesült népszenevedés, mint egy ezeréves tantaluszi szomjúság, mint a végítélet halálángyala.” Sajtóretorikában is meg-megjelenik az „emberfeletti méretű” Petőfi, „aki egyedül is olyan forrón szereti hazáját, mint minden magyar együttvéve”. „Petőfinek az utolsó csepp vére is olyan igaz és tiszta, a’ mint az isten a’ harmatot teremtette! Teremtette pedig a népért, kit ember még aligha szeretett jobban Petőfinél!”

Egy március végi röplap szerint „Egy jó angyal jött le hozzánk” Petőfi személyében:

„Néked, Sándor, köszönhetjük / Nagy részt a szabadságnak: / Dicső! Többet adtál nekünk / Mint egy atya fiának / Oh! Nagy Isten! Nyujts szavakat / Elsorozni érdemét / Rajta legyen minden magyar / Érte adni életét.”

Petőfi 1849 nyarán, halálának pillanatában magányos, országos népszerűsége megfogyatkozott, önérzete nehezen gyógyuló sebeket szenvedett – már jó ideje csak egy szűk baráti kör követi rokonszenvvel, együttérzéssel sorsát. Mégis személyében minden készen áll arra, hogy halálával a bukott szabadságharc pillanatában megszülessen a visszaemlékezésekből építkezve a költő legendája, amelyben már csak a népszerűsége csúcspontján álló költő jelenik meg, s így 1848-as szerepe sokszor voltaképpen egyetlenegy napra, március 15-ére szűkül, a valódi személyiség, a politikus költő alakja eltűnik, felismerhetetlenné torzul a múltó évtizedek során.

(Másodközlés a *Lyukasóra folyóirat* 2022/1. száma alapján)

„KÖLTŐ LENNI VAGY NEM LENNI”

Új Petőfi-tárlat a PIM-ben

Budapesten a Belvárosban, a Károlyipalota felújított termeiben, Petőfi Sándor születésének 200. évfordulója tiszteletére új állandó kiállítást látogathat a közönség 2023. január 14-étől. A Petőfi Irodalmi Múzeum új tárlatának különlegessége, hogy az életrajz helyett a költő szövegeire épít, kilép a kultikus Petőfi-értelmezésekből, jól körülírható, az életmű ma is könnyen értelmezhető vonásain keresztül vezet végig a látogatót. A színházi, filmes díszlet, az interaktív videoinstallációk egy-egy terem központi elemeiként a korabeli képzőművészeti alkotásokkal együtt összművészeti performansz jellegű adnak a tárlatnak.

A kiállítás célja, hogy Petőfi szoborrá merevedett alakja helyett a csaknem feledésbe merült, sokhangú életműre irányítsa a figyelmet, amelynek kivételes gazdagságát általában nincs módja az oktatásnak kellően hangsúlyozni, és ezzel új megvilágításba helyezze magát a történeti személyt. A tárlat Petőfi olyan szövegeit idézi, melyek találkozási pontokat nyújtanak a mai kor látogatójának.

A Nyitótérben, a palota egyik egykori szalonjában, a kiállítás egyik szenzációjaként, Petőfi eredeti kéziratjai, könyvei és a korszak grafikái, valamint a költő relikvi-

ái folyamatosan forgó rendszerben láthatók. Eddig csak kivételes alkalmakon találkozhattott a közönség ezekkel a műtárgyakkal, most ez a technikai fejlesztéseknek köszönhetően állandóvá válik, illeszkedve a koncepciónak ahhoz a sarokpontjához, hogy a kiállítás központjában a szövegek – a kéziratok – állnak. A mindannyiunknak ismerős Petőfi-alak, a hagyomány és a kultusz Petőfije jelenik meg itt. Felidézhetjük az életrajz fordulatait, a költő emblemikus portréit, tárgyait. Két fontos emlékévhöz kötődő, az intézmény történetében is jelentős súlyú tárlaton keresztül ismerhetjük meg az irodalmi muzeológia Petőfi-narratíváit.

A tárlat második, nagyobbik részében a *költő életművéből kiemelt hat témakört* ismerhetik meg közelebbről a látogatók. Nem kívánunk szerzői fejlődéstörténetet elmesélni, hiszen Petőfi esetében egy rövid, kísérletekben bővelkedő és kényszerűen félbeszakadt költői pályáról van szó – igazi művészi kaland volt, melynek színeit, tétjét, eredőit mutatjuk be.

Az emberek közötti *Kötelék* összekapcsol. Nemcsak hasznos, de kötelességet is jelent. A nyilvánosság előtt botrányhősként megjelenő költő szoros emberi kapcsolatokat épít. Barátság, bajtársiasság, meghittség, szerelem hullámszik Petőfi társas kapcsolataiban.

A *Róna* egyszerre a szabadság végtelensége és a haza versekben megformálódó tája. Lehetőség spirituális azonosulásra a természettel, amely mégis mindig kiismerhetetlen, sőt veszélyes marad.

Az *Otthon* a bensőségesség világa. Amikor Petőfi hazatér, a falusi, a mezővárosi otthon melegsége várja. Amikor Petőfi családot alapít, biedermeier városi környezetbe költözik. A magyar főváros éppen létrejövő kifinomult kultúráját és a vidék provinciálisból, elmaradottból polgárrivá váló, átalakuló közegét Petőfi olykor szembeállítja. Hol az egyikben, hol a másikban tűnik fel alakja.

Az embert vonzzák és fenyegetik a titokzatos erők, a *Rémek*, kísértetek, démonok, a borzongás, a temető, a halál. Petőfi életművében az egyén szabadságát, a politikai cselekvést, a polgári idillt rendszeresen járják át ismeretlen, földöntúli erők. A költő az önkifejezés mellett a meghökkenítő újszerűség lehetőségét látja a titokzatos, a misztikus vonzásában.

Petőfi *Áldozatot* vállal. Járja az országot, ontja a verseket, számára nem kérdés, hogy a közösségért való áldozat nemcsak teher, ha-

nem kötelesség is. Petőfi közéleti, művészi, magánéleti, pályaválasztását illető vívódásai végigveszik a cselekvési lehetőségeket és azok személyes, gyakorlati következményeit.

Amikor végül eljött a cselekvés ideje, Petőfi képes volt tettekre váltani elveit. A márciusi forradalomban *Erőt* mutatott. A pillanatnyi eufória után azonban hamar jött a kiábrándulás. A forradalmi események nyomán nemcsak a vágyott polgári világ kezdett megvalósulni, de az erőszak is elkerülhetetlennek látszott. Petőfi hol a tehetetlenség miatt kiábrándult alkotó, hol erőszakot követelő radikális népfí. Tragikusan rövid élete végén kényszerűen nézett szembe a megbillenő világ apokaliptikus következményeivel.

A különböző súlyú témák egyenrangúsága – a mai irodalomtörténeti összefoglalókhöz hasonlóan – szándékosan közvetíti a töredezettség, fragmentáltság élményét. Petőfi tudatában volt annak, hogy közönsége érzékeli ezt az ellentmondást. Sokszínűségét bátran vállalta, valószínűleg nézeti széttartóságával is többé-kevésbé tisztában volt.

A tárlat központi hatáseleme a *meglepetés, a váratlanság*, ami Petőfi poétikájának szövegszervező ereje. A költő „tabudöntőgető” gesztusait, melyek korának közvéleményét megbotránoztatták, mai kontextusban értelmezi újra. A fergeteges szövegű paródiák, az (ön)ironikus próza, és az eleve játékosnak szánt versszövegek gyűjteménye a Petőfi-életmű eddig kevésbé feltűnő humorát mutatja be.

A látvány és a multimédiás pontok szorosan összefűzve jelennek meg a kiállítás képzőművészeti és tárgyi elemeivel. A kiállítás számos közgyűjtemény anyagából választott, többek között a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, a Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár, az egri Dobó István Vármúzeum és más intézmények raktáraiban rejtőzött műkincsek szakszerű restaurálás után kerültek méltó helyükre a tárlatban.

A kiállítás kurátorai: *Kalla Zsuzsa* (PIM), *Prágai Adrienn* (Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria), *Vaderna Gábor* (ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet). Látványterv: *Mag Ildikó*, *Alvégi Lóci* (Noppa Design). Grafikai arculat: *Szmolka Zoltán*. Interaktív installáció: *Samu Bence*. Adatvizualizáció: *Minkó Mihály*. (A PIM anyaga alapján: *W. I.*)

Demeter Szilárd, Kalla Zsuzsa, Vaderna Gábor és Prágai Adrienn

ZALÁN TIBOR MIÉRT PETŐFI...?

Ünnepelni jöttünk most össze szándék szerint, hogy ünnepeljük a 200 éve született költőt, Petőfi Sándort, az év költőjét, és ünnepeljük a róla elnevezett múzeum új kiállítását, melynek épp a megnyitóján vagyunk. Egyik alkalom is elég lenne az örömhöz, hát még a kettő! Kezdjük mindjárt a másodikkal, lévén az elsőt bajaim vannak, pontosabban, nem nekem vannak bajaim.

Tegnap volt szerencsém Pádár Eszterrel és Erlich Jánossal, az intézmény két lelkével, nekem régi szerelmes emberekkel, végigbarangolni a megújulás alatt lévő intézmény teremt. Hihetetlen élmény volt látnom a teljes felfordulást, azt, hogy még semmi sem volt, nem lehetett a helyén, hogy még minden a „csak lesz” és a „majd odakerül” állapotában leledzett.

Voyeurként gyönyörködtem abban, hogy a hófehérre festett termekben munkások bolyongtak és kiabáltak egymásnak, nem feltétlenül kiállítás-megnyitókori illendő szavakat, a földön forgács, szerszámok, kábelek, alkatrészek gubanca és összevisszasága – hogy ma önök ebből mit se lássanak, és minden működjék úgy, ahogy működni kell, egy nagyon is európaira formált (habár, jelenthet-e még ez a szó valamit manapság?) kiállítás-komplexumban. Feltételezem, minden úgy fog működni, ahogy azt a tervezői elgondolták. Tematikus kiállítást állítanak elénk az újragondolók, ahol is egy-egy témakör köré csomósodnak a tárgyak és a látnivalók, interaktív módon, beléjük, közéjük léphetően.

Hétéves Zalán unokám kérdezte, repülőgép fedélzetén, látván, hogy Petőfi-útirajzokat olvasok: „Nagyapa, te tudtad, hogy ez a Petőfi gyalog bejárta a világot?” Meglepődtem és nevettem: ha nem is a világot, de bejárta az akkori – nyilván a mostaninál nagyobb – Magyarországot, és tényleg gyalog, ami ma már nehezen elképzelhető. Nem véletlenül mondtam: ezt a sok gyaloglást is nyomon követhetik... Ahogy annyi minden mást – de nem akarok előre titkokat elárulni...

Lépünk! Akik engem arra kértek, azzal bíztak meg, hogy itt és most beszéljek, ismernek annyira, hogy tudják, nyugtalanul látom magam körül a világot. Ahogy ezt a kiállítást is. De pontosítok: az e kiállítás köré kereshető felhőket. Olvasom valahol, talán az okostelefonomon: körkérdezt intéznek az ügyben, *miért Petőfi Sándor lett a magyar költők* mintapéldánya. Nem az döbbsent meg, hogy így fel lehet tenni a kérdést: költő – hogy

mintapéldány (!), ami egy állatra nézve is dehonesztáló, ez maradjon az újságírók dolga, legyenek csak mennél otrombábbak az eladhatóság és az olvasottság érdekében, hanem hogy általam számon tartott gondolkodók hajlandók felelni erre, holott, a kérdésben benne rejlő méltatlan ráutalás az azonnali visszakérdés (bocsánat, anyázás) reflexét feltételezi. Mert ha ebbe a zsákutcába belemegyünk, nincs vége a rossz válaszoknak. Akkor eljutunk oda – a válaszolók egy része el is jutott –, hogy Petőfi végső soron azért halt hősi halált egykor és akkoron, hogy a költői imidzsét fenyezhesse vele majdan, nekünk, az utókornak. Hát nem lidérces ez?

Tünődünk el! Ha a franciák Villont ünneplik, a költőt, vajon előhozák-e, hogy gyilkos volt, megölt egy papot, hogy végső soron haramia is... – és ne is soroljuk nemtelen élettényeit... Petőfi, kortársi visszaemlékezésre hagyatkozom, még *tréfából sem volt hajlandó hazudni*. Vagy, ha Rimbaud-ra emlékeznek, nem a homoszexuális Verlaine-viszonyt tolják előtérbe, nem gyanús üzleti útjait a lába csonkolása előtt... Ahogy, és lépünk egy tengerrel tovább, Shelley-nél sem a penetráns házasságtörést perlik elő, Byronnál sem azt, hogy közönséges rablókat fogadott fel a görög szabadságharc dicső kivívása érdekében... Vagy maradjunk itthon: Adyról szólva a közelmúltban nem arról zengedett az éter, hogy korszakos költő volt, az érdekelte a nyilvánosságot befolyásoló médiát, közvetve így a nyilvánosságot is tehát, hogy vérbajos volt, szabadkőműves, és alkoholista, és kezdetlegesen drogozott.

Véltem, Petőfi kapcsán közmegegyezés lesz. Tévedtem. És félek, a java még hátravan. De nem akarok kalandozni, rádadásul nem is ez a dolgom most itt, egy kiállítás megnyitójának ürügyén. Csak jelzem, ünnepeljünk, és tudjunk ünnepelni, így, mindösszesen – legalábbis próbáljuk meg!

A Barguzinban kikapart hamis csontok nem tudták kitörölni annak a szabadsághősnek az emlékét, aki Petőfi volt. Nem attól lesz korszakos költő, továbbra sem, hogy Bem seregében hősi halált halt, hanem attól, hogy a pár, számára megadatott írói év alatt írt verset, drámát és eposzt és elbeszélő költeményt, sőt, regényt is, korának – és korunknak – legmagasabb szintjén. A Petőfi Irodalmi Múzeum új kiállítása közelebb enged bennünket ehhez a Petőfihez, ehhez az emberhez, ehhez a szüntelen hétköznapi zsenihez. Vagy, ha lehet, közelebb engedi Petőfit hozzánk, emberekhez – a *miféle* emberekhez. Élünk ezzel a lehetőséggel!

„KÖLTŐ LENNI VAGY NEM LENNI”

A Petőfi Irodalmi Múzeum új Petőfi-tárlata

Enterőrök az új kiállításból

LYUKASÓRA KÜLÖNSZÁM
XXXII. évfolyam, II. szám. 2023/2.
Kiadja a Magyar Írók Egyesülete
Szerkesztőség: 1052 Budapest, Városház u. 7.

A szerkesztőbizottság tagjai:
Alföldy Jenő, Ágh István,
Bertalan Tivadar,
Czigány György, Dobai Péter,
Iancu Laura, Pröhle Gergely,
Rozsondai Marianne,
Rózsássy Barbara,
Szakonyi Károly, Szikora János

Főszerkesztő: Sághy Ildikó
Főmunkatárs: Szakonyi Károly
Művészeti vezető: Réti Attila
Olvasószerkesztő: Bognár Antal
Rovatvezető: Simon Erika és Weltler Ildikó
Titkárságvezető: Óri-Kiss Gyöngyi

Különszámunkat Sajdik Ferenc rajzaival illusztráltuk

Nyomdai kivitelezés:
VIRTUÓZ Kiadó és Nyomdaipari Kft.
1037 Budapest, Bécsi út 267.
Felelős vezető: Tolonics Gergely